

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการออกแบบบรรจุภัณฑ์หัวโชน ศึกษาในเรื่องของการออกแบบบรรจุภัณฑ์หัวโชนในการนำลักษณะเอกลักษณ์ศิลปความเป็นไทย เพื่อสร้างความเป็นเอกลักษณ์ทั้งเป็นการสร้างสินค้าประเภทหัวโชน ในการศึกษาโครงการวิจัยครั้งนี้มีทฤษฎี และหลักการที่เกี่ยวข้องดังนี้

- 2.1 ประวัติความเป็นมาของกลุ่มกันเพชรบ้านละคร 76 หมู่ 2 ตำบลหนองโพ อำเภอตากลี จังหวัดนครสวรรค์
- 2.2 เอกลักษณ์ไทย
- 2.3 หัวโชน
- 2.4 ของที่ระลึก
- 2.5 การออกแบบบรรจุภัณฑ์เบื้องต้น
- 2.6 วัสดุบรรจุภัณฑ์
- 2.7 ระบบการพิมพ์
- 2.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ประวัติความเป็นมาของ กลุ่มกันเพชรบ้านละคร 76 หมู่ 2 ตำบลหนองโพ อำเภอตากลี จังหวัดนครสวรรค์

เริ่มจากการที่กลุ่มอาชีพกันเพชรบ้านละคร ทำเครื่องประดับละครและหัวโชนกลุ่ม เยาวชน และชาวบ้านสนใจกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเป็นไทย เช่น ส่งเสริมให้ลูกหลานเรียนรู้เกี่ยวกับวิชานาฏศิลป์ไทยโดยมีอาจารย์นันทสิทธิ์ กันเพชร (ปัจจุบันเป็นประธานกลุ่ม) เป็นผู้ฝึกสอนให้กับประชาชนในหมู่บ้าน การรำนาฏศิลป์ไทยและการฝึกโชนละคร จะต้องมีเครื่องประดับที่บ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์ของไทยจึงร่วมกันคิดทำเครื่องประดับแบบต่างๆขึ้น เพื่อนำมาใช้ใน การแสดง จากนั้นได้ไปศึกษาเพิ่มเติมจากพ่อครู ชื่อนายสถาพร เลี้ยงสอน อยู่เขตบางพลัด วัดเทพากร กรุงเทพมหานคร และได้นำความรู้มาปรับปรุงความรู้เดิมที่เป็นภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมให้พัฒนายิ่งขึ้น เมื่อผลิตภัณฑ์ที่ทำขึ้นเป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไปจึงเริ่มคิดจัดตั้งกลุ่มอาชีพทำ เครื่องประดับละครและหัวโชนขึ้นประกอบกับช่วงระยะเวลานั้นชาวบ้านที่มีอาชีพเกษตรกรรมเริ่มประสบภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ไร่นาที่ทำเริ่มได้ผลผลิตน้อย เพราะขาดน้ำชาวบ้านเริ่มต้องหาอาชีพเสริม จึงร่วมกันจัดตั้งกลุ่มทำเครื่องประดับละครและหัวโชน โดยมีเงินทุนจากการรวมหุ้นของสมาชิก (นันทสิทธิ์ กันเพชร. ประธานกลุ่มกันเพชรบ้านละคร. สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2549.)

2.2 เอกลักษณ์ไทย

พיתักษ์ สายันท์ 2541:5 กล่าวไว้ว่า ลายไทยเป็นศิลปะที่ประดิษฐ์คิดค้นมาจากสมองของ คนไทย โบราณจากกึ่งก้านเถาไม้เลื้อยให้ได้สัดส่วนช่องไฟสวยงาม และมีชื่อเรียกลายไปต่างๆกัน เพื่อป้องกันการเหมือนกันและสับสนเช่น ลายก้านขด จะม้วนกลมเหมือนกันหอย กนกเปลวหรือลายเปลว ยอดของลาย ตอนบนจะสับคเหมือนเปลวไฟ เป็นต้น สามารถจำลายได้ง่ายเพราะลีลาของลายไม่เหมือนกัน การนำลายต่างๆมาใช้สามารถที่จะคัดเลือกลายมาบรรจุลงภาชนะ ได้สวยงามตามความเหมาะสม เช่น ชั้นเงินจะใช้ลาย ก้านขด ประกอบเทพนม ทั้งนี้ต้องใช้หลักการประดิษฐ์ที่ได้ส่วนเหมาะสมกัน

เมื่อพูดถึงลายไทยแล้ว จึงอดที่จะกล่าวชมความงามเสียไม่ได้ ลายของชาติใดๆก็ไม่อาจจะสู้ได้เลย ฉะนั้นชาวต่างประเทศจึงอดที่จะซื้อเครื่องเงิน เครื่องถมของไทยไปแจกเพื่อนฝูงเมื่อกลับไปสู่ประเทศของเขา ทุกประเทศเขาก็ต้องมีลวดลายประจำชาติของเขาเหมือนกัน แต่ลวดลายของเขานั้นไม่เป็นที่นิยมชมชอบของชาติอื่น เขาชมลายไทยของเราว่างามมาก จะออกแบบและวาดก็ยาก เพราะผู้วาดจะต้องมีอารมณ์เย็น มีความปราณีตเรียบร้อย สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือมีความชำนาญหลายๆปีจึงจะวาดภาพลายไทยได้ดีหรือเพียงพอ ใช้การได้ แต่ถ้าจะให้ดีมากๆคือลายอ่อนช้อยไม่แข็งจึงจะใช้ได้ผู้มีประสบการณ์มาหลายปี ฝีมือจะเยี่ยม ค่าแรงงานก็จะสูงขึ้นมาก ศิลปะที่ยากจะมีความคงทนอยู่ได้นานไม่มีวันที่จะทอดทิ้ง เช่นเดียวกับเพลงไทย ร้องยากมากจึงเป็นเพลงอมตะ และไพเราะ ถ้าร้องง่ายก็ละทิ้งง่ายๆเหมือนกัน

ประโยชน์ของลายไทย มีความสำคัญดังที่กล่าวมาแล้ว จึงสมควรที่คนไทยควรจะศึกษาไว้บ้าง หรือ ได้ดูตำราเพื่อรู้จักไว้บ้างว่า ลายไทย ชื่อนั้นมีรูปร่างเป็นอย่างไร ทราบพอที่จะเล่าให้ผู้ที่ไม่ทราบได้ทราบ บ้างก็ยังดี ซึ่งเราเกิดมาเป็นคนไทย ต้องรู้จักศิลปะประจำชาติของเราบ้างก็จะเป็นการเหมาะสมมาก

2.3 หัวโขน

หัวโขนซึ่งใช้ในการเล่นโขนนั้นสันนิษฐานว่าการแสดงโขนอย่างเช่นที่มีอยู่ทุกวันนี้ เมื่อแรก น่าจะยังไม่มีหัวโขนแต่อาจใช้การแต่งหน้าเขียนระบายสีลงบนหน้าผู้แสดงแต่ละคนตามลักษณะของบุคคล ในเรื่องที่สมมติให้เล่นดังเช่น การแสดงกั๊กกพิของอินเดียซึ่งแสดงเรื่องรามเกียรติ์เช่นเดียวกับการแสดง โขนของไทยก็ยังใช้วิธีเขียนระบายใบหน้าผู้แสดงอยู่จนทุกวันนี้ แต่การเล่นโขนของไทยเรานั้นแบ่งพวก แสดงออกเป็นข้างละมากตัว ใช้คนแสดงจำนวนมากการเขียนระบายหน้าผู้แสดงจึงนับเป็นงานหนักมาก ต่อมาจึงมีผู้แก้ไขข้อขัดข้องนี้ โดยสร้างหน้ากากจำลอง ใบหน้า เป็นรูปต่างๆใช้สวมครอบศีรษะและหน้าผู้ แสดงแทนทั้งนี้โดยสวมเทริดอยู่บนศีรษะ ดังเช่นที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในการชกนาคคึกค้ำบรรพ์ในพระราช พิธีอินทราภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งถือว่าเป็นต้นเค้าที่มาของการแสดงโขน ต่อมาจึงปรับปรุงหน้ากากหรือ หน้าโขนให้ยึดติดกับเทริดแล้วสวมครอบศีรษะปิดมิดเพื่อความสะดวกในการแสดงเรียกว่า “หัวโขน”

2.3.1 ประเภทของหัวโขน ที่จัดสร้างทั่วไปนั้นสามารถแบ่งได้ 8 ประเภท คือ

2.3.1.1 ศีรษะเทพเจ้าและเทวดาต่างๆ

2.3.1.2 ศีรษะพระครุฑาณิ และศีรษะพระครุพิราพ

- 2.3.1.3 ศีรษะมนุษย์ หรือศีรษะพระ และนาง
- 2.3.1.4 ศีรษะฤาษีและวิทายาธ
- 2.3.1.5 ชฎา และมงกุฎ
- 2.3.1.6 ศีรษะลิง
- 2.3.1.7 ศีรษะยักษ์
- 2.3.1.8 ศีรษะสัตว์ต่างๆ
- 2.3.1.9 ศีรษะเทพเจ้า และเทวดาต่าง ๆ

ภาพที่ 2.1 ศีรษะพระอิศวร

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:205

(1) ศีรษะพระอิศวร ลักษณะหัวโขน หน้าพระสีขาว สวมมงกุฎน้ำเต้ากาบ นอกจากนี้ยังมีการทำมงกุฎเป็นยอดต่างๆอีก เช่น ยอดน้ำเต้ากาบทรงปรี ยอดน้ำเต้ากาบทรงจันทร์ และยอดน้ำเต้ากาบปลายสะบัด เป็นเทพเจ้าผู้สร้างโลก ผู้เป็นใหญ่ในเรื่องรามเกียรติ์ กายสีขาว 1 พักตร์ 4 กรเป็นมเหสีกษัตริย์องค์ที่ 1 สถิตที่ยอดเขาไกรลาส มีมเหสี 3 องค์ ทรงนามว่า อุมภควดี มหेश्वรี และ สรัสวดี มีโอรสชื่อพระขันธกุมาร พระพิเนศ และพระพิณาย พระอิศวรมีนามต่างๆ ดังนี้ พระเป็นเจ้า พระศุติ พระจอมไกรลาส พระสยามภูวญาณ พระสยามภูวนาถ พระตรีภูวนาถ พระอิสรา พระอิศโรโมลี ทรงโคเป็นพาหนะ บางทีก็ทรงช้าง

ภาพที่ 2.2 ศีรษะพระนารายณ์

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:211

(2) ศีรษะพระนารายณ์ ลักษณะหัวโจน หน้าพระสี่ดอกตะแบก สวมมงกุฎ ยอดเดินหนหรือมงกุฎยอดชัย เป็นเทพเจ้าผู้รักษาความดี อยู่ในตำแหน่งพระมหะเสถียรเทวราชองค์ที่ 2 แห่งพระเป็นเจ้าทั้งสามของพราหมณ์มีชื่อหลายชื่อตามฤทธิ์ตามเดช และเหตุการณ์ เช่น วิษณุหรือพิษณุหิริ อนันต ไศยน์ ลักษณะมีบิดี และจตุรภุช เป็นต้น ความเป็นสี่ดอกตะแบก 4 กร ทรงสังข์ คทา จักร ศร มีพญาครุฑเป็นพาหนะ มีอนันตนาคราชเป็นบัลลังก์ สถิต ณ เกษียรสมุทร มีมเหสีชื่อ พระลักษมี และพระศรี

ภาพที่ 2.3 ศีรษะพระพรหม

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:213

(3) ศีรษะพระพรหม ลักษณะหัวโจน หน้าพระสี่ขาว 4 หน้า ทำหัวโจน เป็น 2 แบบ คือ แบบแรกทำเป็น 2 ชั้น ชั้นแรกเป็นหน้าปกติ 1 หน้า ชั้นที่ 2 ทำเป็นหน้าเล็ก 3 หน้า สวมมงกุฎชัย

แบบที่ 2 ทำเป็นหน้าชั้นเดียว มีหน้าปกติ 1 หน้า หน้าเล็ก 3 หน้า เรียงไว้ตรงท้ายทอย สวมมงกุฏน้ำเต้า 5 ยอด หัวโขนนี้ อาจใช้แสดงสหบดีพรหม และท้าวมาลีวราช เป็นเทพเจ้าแห่งพรหมวิหารเป็นพระมหาลักขเทวราช องค์ที่ 3 ผู้เป็นเจ้าของใหญ่ในชั้นพรหม มี 4 พักตร์ 8 กร ถือธารพระกรซ้อนหม้อน้ำ คัมภีร์ มีประจำค้ำองพระศอ มีธนูชื่อ ปรวีตะ มีหงส์เป็นพาหนะ พระพรหมมีกาย สีขาว เป็นผู้มีน้ำพระทัยกอปรด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ทางพระพุทธศาสนาจึงได้เรียกว่า พรหมวิหาร

ภาพที่ 2.4 ศีรษะพระปรคนธรรพ

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:242

(4) ศีรษะพระปรคนธรรพ ลักษณะหัวโขน หน้าพระสี่หงเสนหรือสี่เขียว หรือ สี่เขียวใบแค หัวโขนบางหัวจะมีลายเป็นวงทักษิณาวัฏที่บริเวณใบหน้า มีลักษณะทำเป็นหน้านุ่ม และ หน้าแก่ สวมชฎายอดบวชหรือชฎายอดดาบี่ จอนหุมิแบบมนุษย์ แบบดาบี่ หรือสวมมงกุฏยอดน้ำเต้า เป็นเทพเจ้าแห่งวิชาการดนตรี ขับร้อง และคิดคีตศิลป์ นัยว่าเป็นผู้ประดิษฐ์พิณขึ้น มีนีสัยเจ้าชู้ ถือว่าเป็นบรมครูแห่งดนตรี กายสี่หงเสนหรือสี่เขียวมี 1 พักตร์ 2 กร มีลักษณะเด่นคือ มีลายเป็นวงทักษิณาวัฏทั้งตัว มีพระขรรค์เป็นอาวุธ มักถือพิณติดตัวเป็นประจำ

ภาพที่ 2.5 ศีรษะพระปัญญาสิขร

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:239

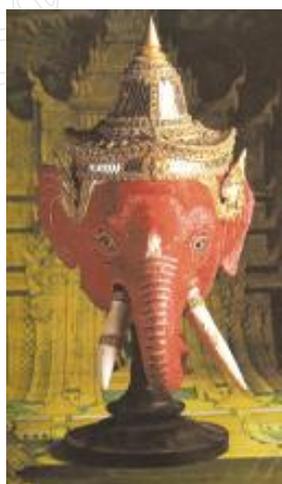
(5) ศิริษะพระปัญจสีขร ลักษณะหัวโขน หน้าพระสีเขียว สวมมงกุฏน้ำเต้า 5 ยอด เป็นเทพคนธรรพ์ มีกายสีเขียว 1 พักตร์ 4 กร เป็นเทพเจ้าแห่งวิชาการดนตรี ถือบันฑะวะ และพิณหรือ กระจับปี่ รับอาสาพระอิศวรช่วยพระนารายณ์อวตารลงไปปราบยักษ์โดยจุติมาเป็น ฉานรศคนธ์ วานร เดียวเพชร

ภาพที่ 2.6 ศิริษะพระอินทร์

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:214

(6) ศิริษะพระอินทร์ ลักษณะหัวโขน หน้าพระสีเขียวสวมมงกุฏยอดเดินหน เป็น เจ้าแห่งเทพนคร อมรวดี ผู้ให้ความช่วยเหลือมนุษย์ เป็นมเหสีกษัตริย์ขององค์ที่ 4 เป็นใหญ่อยู่ในสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์ เป็นโอรสพระกัศยปเทพบิดร พระอทิตเป็นมารดา มีนามหลายนาม เช่น สหัสสนันย์ เมฆวาหน เพชรปาดิ มรุตวาน ศักระ มเหนทร มังฆวาน อมรินทร์ เป็นต้น มีกายสีเขียว 1 พักตร์ 2 กร สถิตในวิมาน เวชยันต์ ช้างทรงชื่อไอรพต สารถิชื่อมาตุลี ช่างชื่อวิศวกกรรม มีมเหสี 4 องค์ สุจิตรา สุชาดา สุธรรมมา และ สุนันทา

ภาพที่ 2.7 ศิริษะพระพิฆเนศวร

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:207

(7) ศีรษะพระพิฆเนศวร ลักษณะหัวโขน หน้าเป็นช้าง สีสัมฤทธิ์ หรือ สีแดง สวมเทริดยอดน้ำเต้า หรือมงกุฎน้ำเต้าเฟือง เป็นเทพเจ้าแห่งศิลปะตามความนิยมแห่ง ไซยศาสตร์ว่า เป็น เจ้าแห่งความรู้ มีชื่อเรียกอีกหลายชื่อเป็นต้นว่า อชुरถ คช मुख กริมุข เอกทนต์ ลัมพกรรณ ลัมโพทร ทวิเทท คณศ พิเนศ เป็นโอรสของพระอิศวรกับนางอุม่า มีรูปลักษณะเป็นมนุษย์ อ้วนเตี้ยท้องพลุ้ย หูยาน มีเศียรเป็น ช้างมิงาข้างเดียว มี 4 กร ถือปวง และขอช้าง ภาพเขียนบางภาพมีถือวัชระบ้าง จักรบ้าง สังข์บ้าง ทาทาบ้าง ดอกบัวบ้าง มีพาหนะเป็นหนูในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เป็นนายกองปีกซ้ายทัพพระอิศวร เมื่อสงคราม ตรีบุรุษ ต่อมาอวตารเป็นเสนาวานรชื่อนิลเอก

2.3.1.2 ศีรษะพระครุฑาณี และศีรษะพระครุพิราพ

ภาพที่ 2.8 ศีรษะพระครุฑาณี

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:246

(1) ศีรษะพระครุฑาณี จะแตกต่างกันที่สี คือจะมีหน้าสีทอง สีล้นจีแดง สีม่วง สี กลีบบัว สีเนื้อ และสีจันทร์ เป็นต้น ส่วนจอนหูนั้นจะเป็นแบบคล้ายครีบหางปลา กับจอนหูธรรมดาแบบที่ ใช้กับเทริด บางทีก็จะมีหู ลักษณะหน้าจะเป็นแบบหน้าอ้วน หน้าผอม หน้าย้ม และหน้าคู้ บางทีทำเป็น แบบผ้าโพกศีรษะ สวมเทริดหนังเสือ สวมเทริดยอดบายศรี หรือยอดบวช หรือชฎาดอกคำโพง ลักษณะ ของพื้นเป็นหน้าย้มเห็นพื้นเต็มปากบ้างเห็นแต่พื้นบน 2 ซี่ พื้นล่าง 2 ซี่ แล้วสมมติแทนพระฤาษีต่างๆ

ภาพที่ 2.9 ศีรษะพระครูพิราพ

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:167

(2) ศีรษะพระครูพิราพ มีอยู่ 2 แบบ คือ ศีรษะพระครูพิราพ หัวโล้น หรือที่เรียกว่าพิราพป่า โดยปกติหน้าสีม่วงแก่ ปากแสดะ ตาจระเข้ พระครูพิราพทรงเครื่อง มีสีหน้าและปากกับตา เช่นเดียวกับศีรษะโล้นแต่ทรงมงกุฎยอดคเณศ เป็นเทพอสูรผู้ทรงอิทธิฤทธิ์ซึ่งศิลปินโจนละครและดนตรีให้ความเคารพสักการะในฐานะเป็นบรมครูในวิชาดุริยางคศาสตร์ และนาฏศิลป์ กายสีม่วงแก่ มี 1 พักตร์ 2 กรมีกายเป็นวงทักษิณาวรรต อาศัยอยู่เชิงเขาอัสสกรรม พระอิศวรกำหนดเขตป่าให้อยู่และสามารถจับสัตว์ที่พลัดไปในเขตนั่นกินได้ พิราพได้นำชมพูะวาทอง อันมีรสโอชามาปลูกไว้ในสวน กำชับให้พลักษณ์ดูแลทุกเจ็ดวันจะมาดู เมื่อพระรามเดินดงเข้าไปในสวนเก็บผลไม้กินพลักษณ์มาพบรุมกันจับ ถูกพระลักษมณ์ฆ่าตายเมื่อพิราพมาสอบสวนถามเรื่องราว จึงตามไปและลักนางสีดา ผู้รบกับพระราม และพระลักษมณ์ ตายด้วยศรของพระราม

2.3.1.3 ศีรษะมนุษย์ หรือศีรษะพระและนาง

ภาพที่ 2.10 ศีรษะพระราม

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:47

(1) ศีรษะพระราม ลักษณะหัวโขน หน้าพระสี่เหลี่ยมวอล ตอนครองเมืองสวามมงกุฎยอดชัยหรือพรมหามงกุฎ ตอนเดินดง สวามมงกุฎยอดเดินหน ตอนทรงพรตสวามชฎา ยอดบวชหรือชฎายอดฤาษี เป็นกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาองค์ที่ 4 ภายสี่เหลี่ยมวอล 1 พักตร์ 2 กร คือพระนารายณ์อวตารลงมาเกิด เป็นโอรสของท้าวทศรถกับนางเกาสุริยา ปกติพระรามทรงศร เป็นอาวุธ เวลาสำแดงอิทธิฤทธิ์ปรากฏเป็น 4 กร ทรงเทพอาวุธ เช่นเดียวกับพระนารายณ์ คือ ทรี คทา จักรและสังข์ มีมเหสีชื่อนางสีดา ซึ่งได้แก่พระลักษมีเทวี แบ่งภาคมาช่วยพระรามปราบปรามเหล่าอสูรร้าย ผู้คอยทำลายความสงบสุขของโลก มีโอรสชื่อพระมงกุฎ ออกเดินดงตามที่นางไภยเกศียขอพรเป็นเวลา 14 ปี ในขณะที่เดินดงนั้น ทศกัณฐ์มาลักนางสีดา และเป็นเหตุให้เกิดสงครามล้างพวกยักษ์เมื่อเสร็จศึกกรุงลงกาแล้ว พระรามยังต้องพรัดปราศจากนางสีดาอีก ด้วยเหตุเข้าผิดและนางระวางจนกระทั่งพระอิศวรต้องมาไกล่เกลี่ย

(2) สีดา ภายสี่นวลจันทร์หรือสีขาวผ่อง สวามมงกุฎกษัตริย์ มี 1 พักตร์ 2 กร เดิมคือพระลักษมี อวตารมาเป็นธิดาของทศกัณฐ์และนางมณโฑ เมื่อกำเนิดโอรสทำนายว่าเป็นกาลากิณีให้ใส่ผอบลอยน้ำไป ฤาษีชนกเก็บไปเลี้ยงและฝังไว้เมื่อออกจากการบำเพ็ญพรตได้นำนางสีดากลับเมืองมิลิลาต่อมาประกาศเลือกคู่โดยการยกศัลป์ชัยพระรามเป็นผู้ยกได้จึง อภิเษกกับพระรามและไปอยู่กรุงอโยธยาเมื่อพระรามต้องเดินดงเป็นเวลา 14 ปี ได้ตามเสด็จด้วย ทศกัณฐ์มา ลักไป จึงเป็นเหตุแห่งสงครามระหว่างพระรามและวานรกับพวกยักษ์เมื่อเสร็จศึกแล้ววันหนึ่งนาง อดูลคิดแค้นแปลงกายเป็นนางกำนัล หลอกล่อให้นางสีดาวาดรูปทศกัณฐ์ พระรามกริ้วสั่งให้ประหารชีวิต แต่พระลักษมณ์ปล่อยไปจึงไปอยู่กับฤาษีประสูติโอรส คือ พระมงกุฎต่อมาฤาษีได้ชุบพระลบขึ้นมาแทนด้วยเข้าใจว่าพระมงกุฎหายไป ภายหลังพระรามตามนางอนง้อแต่นางไม่ยอมคืนคืนในที่สุดพระอิศวรต้องมาไกล่เกลี่ย

ภาพที่ 2.11 ศีรษะพระวิษณุกรรม

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:219

(3) ศิระษะพระวิษณุกรรม ลักษณะหัวโจน หน้าพระสีเขียวหัวโล้น ที่ผมเขียนเป็นลายดอกไม้ หัวโจนอีกแบบหนึ่ง โปกผ้าหรือสวมมงกุฎน้ำเต้า เป็นอำมาตย์พระอินทร์ คนที่ 3 เป็นเทวดานายช่าง ของพระอินทร์คู่กับวิศวะพรหม ซึ่งเป็นนายช่างของพระพรหม กายสีเขียว มี 1 พักตร์ 2 กร ได้ทำหน้าที่ยกกระบัตรทัพแห่งพระอินทร์ เมื่อคราวร่วมรบกับพระอินทร์

ภาพที่ 2.12 ศิระษะพระลักษมณ์

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:51

(4) ศิระษะพระลักษมณ์ ลักษณะหัวโจน หน้าพระสีทอง สวมมงกุฎยอดเดินหน มงกุฎชัยหรือมหามงกุฎตอนทรงพรตสวมชฎายอดบวชหรือชฎายอดฤาษี เป็นอนุชาของพระราม กายสีทอง 1 พักตร์ 2 กร คือบัลลังก์นาคและสังข์ของพระนารายณ์อวตารลงมาเกิด เป็นโอรสท้าวทศรสกับนางสมุทรชา เมื่อพระรามออกเดินดงขอตามเสด็จด้วย ตรีภคตราทำศึกขับเคี่ยวกับเหล่าอสูรตลอดระยะเวลา 14 ปี

ภาพที่ 2.13 ศิระษะพระอาทิตย์

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:221

(5) ศีรษะพระอาทิตย์ ลักษณะหัวโขน หน้าพระสีแดงชาด สวมมงกุฏน้ำเต้า หรือ เทรียดยอดน้ำเต้าสวมกระบังหน้า ไม่มีจอนหูและมีเกี่ยวครอบผม เป็นเทพเจ้าผู้ให้แสงสว่างในเวลากลางวัน เป็นเทวดานพเคราะห์กายสีแดงชาด 1 พักตร์ 4 กร

ภาพที่ 2.14 ศีรษะพระจันทร์

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:223

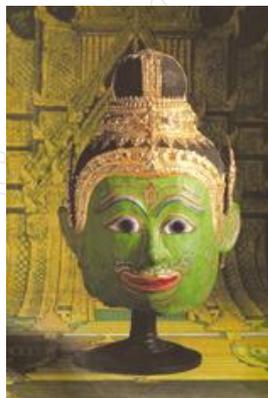
(6) ศีรษะพระจันทร์ ลักษณะหัวโขน หน้าพระสีขาว สวมมงกุฏน้ำเต้า หรือมงกุฏน้ำเต้าเฟือง ปลายสะบัดหรือเทรียดยอดน้ำเต้าหรือทรงผ้าเคียน ผมสวมกระบังหน้าไม่มีจอนหูและมีเกี่ยวครอบผม เทพเจ้าผู้ให้แสงสว่างในเวลากลางคืน เป็นเทวดานพเคราะห์ กายสีขาว 1 พักตร์ 2 กร ได้อวตารเป็นเสนาวานรชื่อสัตพลี มีนามเรียกกันหลายชื่อ เช่น ศศิธร นิสากร ในคัมภีร์ปุราณะกล่าวว่า เป็นโอรสพระอัตรีมุณีกับนางอนสุยา แต่ในรามายณะ พระจันทร์มีกำเนิดมาจากทะเล เมื่อคราวเทวดาและอสูรทำน้ำอมฤต ส่วนตำนานนพเคราะห์ทางโหราศาสตร์ว่า พระอิศวรเป็นเจ้า ได้สร้างพระจันทร์จากนางฟ้า 15 นาง ละเอียดลงแล้วห่อด้วยผ้าสีนวลประพรมด้วยน้ำอมฤต พระจันทร์ จึงมีกายสีนวล มีวิมานสีแก้วมุกดา ทรงม้าเป็นพาหนะ

ภาพที่ 2.15 ศิระษะพระอังกการ

ที่มา : หัวใจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:223

(7) ศิระษะพระอังกการ ลักษณะหัวใจน หน้าพระสีแก้วเพทหาย หรือสีชมพู สวมมงกุฎน้ำเต้า หรือเทริดยอดน้ำเต้า หรือทรงผ้าเคียนผมสวมกระบังหน้า ไม่มีจอนหูและมีเกี้ยวครอบผม เป็นเทวดานพเคราะห์ ภายสีแก้วเพทหายหรือสีชมพู 1 พักตร์ 2 กร ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ได้อวตารเป็นเสนาวานรชื่อ วิสันตราวี พระอังกการถือว่าเป็นเทพเจ้าแห่งเลือดและ การสงครามตามตำหรับเรื่องปาราสร์ โหราศาสตร์กล่าวว่า พระอังกการเป็นโอรสเกิดจากนางธณิ ส่วนบิดาไม่ปรากฏ แต่ในหนังสือปุรานะ กล่าวว่านางธณิเป็นชายาของพระนารายณ์ฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าพระองค์เป็นโอรสของพระนารายณ์ มีรูปร่างสูงใหญ่ เอวเล็ก ผิวกายแดงทรงงูษา สีแดง ทรงหอก ศูลและกระบอง ทรงแกะเป็นพาหนะ

ภาพที่ 2.16 ศิระษะพระพุท

ที่มา : หัวใจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:224

(8) ศิระษะพระพุท ลักษณะหัวใจน หน้าพระสีเขียวมรกต ทรงผ้าเคียนผม หรือผ้า โปกแบบถาญีหรือสวมกระบังหน้าและมีเกี้ยวครอบผม เป็นเทพเจ้าแห่งวาจา และพาณิชย์ เป็นเทวดานพเคราะห์ ภายสีเขียวมรกต 1 พักตร์ 2 กร ได้อวตารเป็นเสนาวานรชื่อสุรเสน พระพุทเป็นผู้ฉลาดในความรู้ ตามตำหรับกล่าวว่า พระอิศวรเป็นเจ้าได้สร้างพระพุทขึ้นจากพญา คชสาร 17 ตัวโดยเอามาป่นลงแล้ว ประพรมด้วยน้ำอมฤต บังเกิดเป็นพระพุท มีวิมานเป็นสิมณี และมีช้างเป็นพาหนะ

(9) ศิริษะพระพุทฺธสยวดี ลักษณะหัวโขน หน้าพระสีแก้วไพฑูรย์ หรือสีเขียวอมเหลือง ทรงผ้าโพกแบบถวาย หรือสวมกระบังหน้าและมีเกี้ยวครอบผม เป็นเทพถวายอาจารย์พระอินทร์ เป็นเทวดานพเคราะห์ กายสีแก้วไพฑูรย์หรือสีเขียวอมเหลือง 1 พักตร์ 2 กร ได้อวตารเป็นเสนาวานรชื่อ มาลุนทเกสร พระพุทฺธสยวดีนี้ถือว่าเป็นเทพถวาย และเป็นบุโหลหิตของเทวดาจำพวกหนึ่งเป็นบุตรพระอังคิรสมุณีกับนางสมปฤดี มีมเหสีชื่อนางคาราและนางมมตา ตามตำนานนพเคราะห์ว่า พระอิศวรได้สร้างพุทฺธสยวดีขึ้นจากถาวยี่ 18 คน แล้วทรงร่ายพระเวทให้กายถาวยี่ทั้งหมดนั้นละเอียดลง แล้วเอาผ้าห่อผงนั้นประพรมด้วยน้ำอมฤต บังเกิดเป็นพระพุทฺธสยวดี มีวิมานเป็นสิญฺษราคัมและมิกวางทองเป็นพาหนะ

(10) ศิริษะพระศุกร์ ลักษณะหัวโขน หน้าเป็นพระสีเลือดประภัสสรทรงผ้าโพกแบบถวาย บางตำราสวมมงกุฎยอดเดินหน เป็นเทพเจ้าแห่งความรัก ความงามและความสันติ เป็นเทวดานพเคราะห์ กายสีเลือดประภัสสรคือเลือดเหลือง 1 พักตร์ 2 กร ได้อวตารเป็นเสนาวานรชื่อนิลปาสัน พระศุกร์เป็นเทพถวายตามตำหรับในคัมภีร์ปุราณะว่าเป็นโอรสพระ พฤคฺษชาติ มีธิดาชื่อเทวยามิ ในตำนานโหราศาสตร์ว่าพระอิศวรได้สร้างขึ้นจากคาวี 21 ตัว โดยร่ายพระเวทให้คาวีปนละเอียด ประพรมด้วยน้ำอมฤตบังเกิดเป็นพระศุกร์ วิมานเป็นสีทอง ทรงโคอุสุภราชเป็นพาหนะ

ภาพที่ 2.17 ศิริษะพระเสาร์

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:229

(11) ศิริษะพระเสาร์ ลักษณะหัวโขน หน้าพระสีดำ สวมเทริดมุ่นผมมี ปีนปีกแต่ไม่มีลายจอน หูหรือทรงผ้าเคียนผมสวมกระบังหน้า มีจอนหูและมีเกี้ยวครอบผม เป็นเทพเจ้าแห่งการกสิกรรม และอาชกรรมเป็นเทวดานพเคราะห์ กายสีดำ 1 พักตร์ 2 กร ได้อวตารเป็นเสนาวานรชื่อ วิมลหรือนิลพานร พระเสาร์นับว่าเป็นโอรสพระสุริยาศย์กับนางฉาและบางที่ถือว่าเป็นเหล่ากอแห่งพระพลรามกับนางเรวดี มีนามเรียกว่า อาร โคน โกรท ตามตำนานโหราศาสตร์ว่า พระอิศวรสร้างพระเสาร์จากพยัคฆ์ 10 ตัว โดยร่ายพระเวทให้ปนลงแล้วทรงห่อด้วยผ้าสีดำประพรมน้ำอมฤต จึงบังเกิดเป็นพระเสาร์ มีขาพิการ อารภณ์สีดำ มีเปลวเป็นรัศมี 7 แฉก พระเสาร์ไปไหนอย่างเชื่องช้า วิมานเป็นสีมรกต ทรงเสื่อเป็นพาหนะ

(12) ศิระษะพระสัตรีชุด ลักษณะหัวโขน หน้าพระสีม่วงอ่อนมงกุฎยอดชัย หรือ มงกุฎยอดเดินหน เป็นอนุชาของพระราม กายสีม่วงอ่อน 1 พักตร์ 2 กร คือ คทา พระนารายณ์อวตารมาเกิด เป็นโอรสของท้าวทศรถกับนางสมุทรธา

2.3.1.4 ศิระษะฤาษีและวิทายาธ

(1) ศิระษะที่ไม่ใช่พระครุฤาษี ที่คิดเป็นเคารพบุชา นิยมทำยอดแบบชฎายอดดอก ลำโพง มีสี่แบบหนังสือ เพราะสมมติว่าทำด้วยหนังสือ อีกแบบทำเป็นยอดจีบ และใช้แต่ฤาษีผู้ใหญ่ เช่น พระวชิรฐ์ฤาษี

(2) ศิระษะพวกวิทายาธ ก็ทำเป็นแบบยอดจีบ แต่มีเกี้ยวและจอนหู

2.3.1.5 ชฎาและมงกุฎ แต่ก่อนผู้ที่แสดงโขนเป็นตัวพระราม และพระลักษมณ์จะนิยมสวม ศิระษะโขน ครั้นต่อมาก็เปลี่ยนเป็นสวมชฎาแทน แต่ผู้ที่แสดงเป็นนางสวามมงกุฎและรัดเกล้ามาแล้ว แต่เดิม เพื่อให้เข้าใจในเรื่องชฎาและมงกุฎโดยละเอียดยิ่งขึ้น จึงขอแยกประเภทออกเป็นดังนี้

ภาพที่ 2.18 ชฎา

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:42

(1) ชฎา ชฎาที่ใช้ในการแสดงโขน เป็นชฎายอดแหลม แต่บางทีถ้าเป็นตัวพระ อินทร์ไชยยอดเดินหน และพระอิศวรไชยยอดน้ำเต้า เป็นต้น ส่วนชฎาที่ใช้สำหรับตอนพระรามและพระ ลักษมณ์บวชนั้น ใช้ชฎายอดกะตาศา หรือเรียกกันธรรมดาว่า ชฎาฤาษีหรือยอดบวช

(2) มงกุฎ มงกุฎนี้ใช้กับผู้แสดงเป็นตัวนาง และส่วนมากเป็น นางมนุษย์ หรือ นางฟ้า แต่ถ้าเป็นนางยักษ์นิยมใช้รัดเกล้า

2.3.1.6 ศิระสังคีต ศิระสังคีตที่มีอยู่ในเรื่องรามเกียรติ์ อันเป็นพลพรรคทางฝ่ายพระรามนั้น แบ่งออกเป็น 4 ชั้น ดังนี้ คือ

(1) พญาวานร

ภาพที่ 2.19 ศิระสังกรีพ

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:274

ศิระสังกรีพ ลักษณะหัวโจน หน้าวานร ปากอ้า สีแดงเสน หรือสีแดงชาด สวมชฎายอดคบด เป็นโอรสพระอาทิตย์กับนางกาลอัจนา ต้องคำสาปจากฤาษีโคดมบพบาทสำคัญคือ อาสา ทำให้เขาพระสุเมรุซึ่งเอียงด้วยรามสูรจับอรหุนพาเดให้ตั้งตรงดั้งเดิม

ภาพที่ 2.20 ศิระหนุมาน

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:278

ศิระหนุมาน ลักษณะหัวโจน หน้าปากอ้า สีขาวฟ่อง หัวโล้นสวมมาลัยทอง มีเขี้ยวแก้วอยู่กลางเพดานปาก นอกจากนี้ยังมีการทำหัวโจนหน้าหนุมานอีกหลายแบบ คือ ตอนแสดงฤทธิ์มี 4 หน้าเป็นหน้าปกติ 1 หน้า และมีหน้าเล็กอีก 3 หน้าทางด้านหลัง ตอนทรงเครื่องสวมชฎายอดกบไผ่เดินหน ตอนครองเมืองสวมมงกุฎยอดชัช เป็นบุตรของพระพายและนางสวาหะเกิดวันอังคาร ปีจาลคลอออกมาทางปากแม่ ตัวโตเท่ากับอายุสิบหกปี แสดงฤทธิ์เป็นสี่หน้า แปรมือ หาวเป็นดาวเป็นเดือนมีคุณทลชนเพชรเขี้ยวแก้ว

ภาพที่ 2.21 ศรีระชมพูปาน

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:275

ศรีระชมพูปาน ลักษณะหัวโขน หน้าวานร ปากอ้าสีหงซาดสวมชฎายอด
ชัย มีกำเนิดจากพระอิศวรทรงชูปั่นจากเหงื่อไคล และยกให้เป็นบุตรบุญธรรมของพาลี สุครีพพาไปถวาย
ตัวต่อพระรามมีความรู้ทางตำรายา เป็นแพทย์ประจำกองทัพพระราม

ภาพที่ 2.22 ศรีระนิลพัท

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:295

ศรีระนิลพัท ลักษณะหัวโขน หน้าวานร ปากอ้า สีน้ำรั้ง หรือสีดำล้น
หัวโกลนสวมมลัยทอง เป็นบุตรพระกาล ซึ่งพระอิศวรประทานให้ไปอยู่ช่วยกิจการบ้านเมืองของท้าวมหา
ชมพู บทบาทของนิลพัทในเรื่องรามเกียรติ์ เป็นผู้กุมวานร เมืองชมพู จองถนนข้ามกรุงลงการ่วมกับหนุ
มานซึ่งกุมวานรเมืองจิดจัน เกิดทะเลาะวิวาทกัน พระรามลงโทษให้ไปรักษากรุงจิดจัน อาสาเป็นทัพหน้า
ครั้งกบฏกรุงลงกาเสร็จศึกได้ศักดิ์เป็นพลายกษัตริย์ทวงศ์อุปราชมืองชมพู

ภาพที่ 2.23 ศีรษะองคต

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:288

ศีรษะองคต ลักษณะหัวโจน หน้าวานร ปากหุบ สันฐานปากคล้ายพะยะ สีเขียวมรกต หรือสีเขียวกลาง สวมมงกุฎสามกลีบ เป็นบุตรพญาพาลีกับนางมณฑิลา แล้วไปใส่ในท้องพะยะ

ภาพที่ 2.24 ศีรษะนิลนันท

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:298

ศีรษะนิลนันท ลักษณะหัวโจน หน้าวานร สีหงสบาท หรือสี หงเสน เจือเหลือง หัวโล้นสวมมालย์ทอง เป็นบุตรพระเพลิง มีบทบาททำลายพิษของทศกัณฐ์ตั้งอุโมงค์ร่วมกับ สุกิริพและหนุมานเสร็จศึกลงกาได้เป็นอุปราชเมืองชมพู เมื่อครั้งศึกพระพรตรบท้าวจักรวรรดิ นิลนันทที่เป็น ทูตสื่อสารเพื่อให้ยอมอ่อนน้อมการเจรจาความครั้งนี้ นิลนันทได้ทำการหักยอดปราสาทนำไปถวายพระพรต

(2) สิบแปดมงกุฎ เป็นศีรษะลิงไม่มีมงกุฎ แต่เรียกกันว่าสิบแปดมงกุฎ ศีรษะพวก นี้มีอยู่ทั้งหมด 18 ศีรษะหัวโจนทำเป็นลิงปากอ้าสีต่าง ๆ กัน สวมเกี้ยวทองแต่มีปากหุบอยู่ 2 ศีรษะคือ พิมล

พานร หน้าสีดำ และสัตพลีหน้าสีขาว การที่ช่างประดิษฐ์หัวโขน สร้างหัวโขนสองศีรษะให้หุบปาก ก็เพื่อไม่ให้พมลอพานรไปซ้กับนิลพัท และสัตพลีไปซ้กับหนุมาน

(3) เตียวเพชร เป็นพวกลิงโล้นเหมือนกัน แต่แทนที่จะมีเกี้ยวสวม ตามพงศ์ ๆ ว่าสวมผ้าโพกศีรษะเป็นเกลียว ๆ หัวโขนทำเป็นลายเกลียวๆลงรักปิดทอง มีทั้งหมด 9 ศีรษะ

(4) เชนลิง ช่างประดิษฐ์หัวโขน ทำหัวเชนลิงเป็นแบบคล้ายลิงป่า แล้วใช้ผ้าสีแดงขลิบกระดาดทองริมนๆ ทำเป็นผ้าโพกศีรษะ หัวเชนลิงนี้ถ้าผู้แสดงเป็นตัวตกฝ่ายลิงนำมาใช้สวมได้ แต่ต้องไม่สวมครบหน้าทั้งหมด คือเพียงแต่ครอบลงไปบนศีรษะผู้แสดงเท่านั้น เปิดหน้าไว้เพื่อจะได้เจรจาเอง

2.3.1.7 ศีรษะยักษ์

ภาพที่ 2.25 ศีรษะทศกัณฐ์

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:70

(1) ประเภทยักษ์ใหญ่ ได้แก่ทศกัณฐ์ ศีรษะทศกัณฐ์ ตามปกติหน้าสีเขียว แต่บางทีช่างประดิษฐ์หัวโขนก็ทำเป็นสีทอง และเป็นสีดำเพราะลงรักแล้วไม่ได้ปิดทองทั้งนี้เนื่องจากมีผู้ต้องการให้ทำอย่างนั้นนั่นเอง ลักษณะยอดเป็นมงกุฎชัยมี 3 ชั้น ชั้นแรกเป็นหน้ายักษ์ปากแสบๆ ตาโพรง และมีหน้าเล็ก ๆ ทางด้านหลังอีก 3 หน้า ชั้นที่ 2 เป็นหน้ายักษ์เล็ก ๆ มี 4 หน้า โดยมากนัยน์ตาโพรง ปากขบ หรือปากแสบๆ

(2) ประเภทยักษ์น้อย ได้แก่ กุมภกรรณ พิเภก อินทรชิต อากาศตะไล

ภาพที่ 2.26 ศีรษะกุมภกรรณ

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:77

ศีรษะกุมภกรรณ ลักษณะหัวโขน หน้าสีเขียว ปากแสดะ ตาโพลง บางทีก็มีสีทองอย่างเช่นศีรษะในแผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร ตามพยางค์ในเรื่องรามเกียรติ์ว่ามีหน้า 1 หน้า แต่หัวโขนทำหน้าเล็ก ๆ เพิ่มขึ้นที่ด้านหลังตรงท้ายทอยอีก 3 หน้าเพื่อให้แลเห็นแตกต่างจากเสนายักษ์นั่นเอง กุมภกรรณไม่มีมงกุฏ จัดอยู่ในประเภทยักษ์ได้น มีกรอบพัตรและลายท้าย

ศีรษะพิเภก ลักษณะหัวโขนหน้าสีเขียว ปากแสดะ ตาจระเข้ สวมมงกุฏน้ำเต้ากลม กายสีเขียว 1 พักตร์ 2 กร เป็นน้องร่วมบิดามารดากับทศกัณฐ์ชาติก่อนเป็นเวสสุยานเทพบุตรมาจุติมีความรอบรู้คัมภีร์ไตรเวทและโหราศาสตร์ด้วยความประสงค์ของพระเป็นเจ้าเพื่อให้เป็นไส้ศึกรู้เล่ห์กลของพวกยักษ์เปิดเผยให้แก่พระราม ทศกัณฐ์ขับออกจากเมืองเพราะแนะนำให้ส่งนางสีดาคืน จึงสมัครไปอยู่กับพระรามด้วยตรวจดวงชะตาตนเองว่าพระรามจะเป็นผู้อุปถัมภ์ได้ปฏิบัติหน้าที่อันเป็นประโยชน์ในการทำสงคราม เช่น หาฤกษ์ยาม ทำนายฝัน แก้อบายการใช้อาวุธและความลับต่างๆ เพื่อชัยชนะเสร็จศึกลงกาได้เป็นเจ้าลงกา มีนามว่าทศกัณฐ์ต่อมาเกิดกบฏในกรุงลงกาถูกจองจำได้รับความช่วยเหลือจากพระรามและหนุมาน

ภาพที่ 2.27 ศีรษะอินทรี

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:90

ศีรษะอินทรี ลักษณะหัวโจน หน้าสีเขียว ปากขบ ตาโพลง เลี้ยวคุด สวมชฎามนุษย์ จอนหุมี 2 แบบคือ จอนหุแบบมนุษย์และจอนหุแบบยักษ์ มีกายสีเขียว 1 พักตร์ 2 กร เป็นโอรสทศกัณฐ์กับนางมณฑิมาเหสีชื่อนางสุวรรณกัญญา มีบุตรชื่อยามลิวินและ กัญญเวก อินทรีเดิมชื่อ รณพักตร์ เมื่อรบชนะพระอินทร์ทศกัณฐ์ จึงตั้งชื่อให้ว่าอินทรีได้รับพรจากพระเจ้า 3 องค์ คือพระอิศวร พระพรหม และพระนารายณ์ ตายด้วยศรพระลักษมณ์ที่เนินเขาจักรวาลตอนตายของคตต้องนำพานจากพระพรหมมารองรับเศียรอินทรีเพื่อมิให้ตกถึงพื้นเพราะจะเกิดไฟไหม้ทั่วทั้งจักรวาล

(3) ประเภทยักษ์ต่างเมือง ยักษ์ต่างเมืองคือ อสูรที่เป็นพันธมิตรหรือเป็นญาติกับทศกัณฐ์ และยกกองทัพมาช่วยทศกัณฐ์ทำสงครามกับพระราม จะขอกล่าวถึงโดยสังเขปต่อไปนี้

ภาพที่ 2.28 ศีรษะมังกรกัณฐ์

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:102

ศีรษะมังกรกัณฐ์ ลักษณะหัวโจน หน้ายักษ์สีเขียวหรือสีทอง ปากขบ ตาจระเข้ สวมมงกุฎยอดนาค กายสีเขียว มี 1 พักตร์ 2 กรเป็นโอรสพญาขรกับนางรัชฎาสูร ชาติเดิม คือ ทรพีครองกรุงโรมคล ต่อจากพญาขร คราวอินทรีชบสรนาสบาท ทศกัณฐ์ให้ออกไป ขัดตาทัพ ตายด้วยศรพระราม

ภาพที่ 2.29 ศีรษะวิรุญจำบัง

ที่มา : หัวใจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:105

ศีรษะวิรุญจำบัง ลักษณะหัวใจน หน้ายักษ์ สีมอหมึก ปากขบ ตาจระเข้ สวมมงกุฎหางไก่ ภายสีมอหมึก มี 1 พักตร์ 2 กร เป็นโอรสของพญาทุษณ์ ครองเมืองจาริกต่อจากพญาทุษณ์ มีม้าคู่ใจชื่อนิลพาหุ หายตัวได้ทั้งตนทั้งม้ายกทัพไปช่วยทศกัณฐ์รบกับกองทัพพระรามสมทบกับกองทัพของ ท้าวสัทธาสูร พระรามแผลงศรฆ่าม้าทรง จึงหนีไปซ่อนตัวในฟองน้ำเชิงเขาอัศकरण หนุมานตามไปฆ่า

ภาพที่ 2.30 ศีรษะสัทธาสูร

ที่มา : หัวใจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:189

ศีรษะสัทธาสูร ลักษณะหัวใจน หน้ายักษ์สีหงเสน ปากขบตาจระเข้ บางแห่งว่าตาโพลง สวมมงกุฎจิบ ภายสีหงเสน มี 1 พักตร์ 2 กร เป็นเจ้าเมืองอัสดงค์ มีฤทธิ์เรียกอาวุธจากเทวดา ได้หมดช่วยทศกัณฐ์รบกับพระราม หนุมานและองคตวางกลอุบายมิให้สัทธาสูรเรียกอาวุธมาใช้ในกองทัพได้ หนุมานจึงแปลงกายเป็นลิงป่าขอให้สัทธาสูรสำแดงฤทธิ์ ให้องคตและพลวานรซ่อนตัวในก้อนเมฆ เมื่อ ล่อหลอกให้สัทธาสูรเรียกอาวุธ องคตและพลวานรเหาะมารับอาวุธเก็บไว้ จนกระทั่งหนุมานเรียกจิ้งทึง อาวุธลงมา ในที่สุดหนุมานก็ฆ่าสัทธาสูรและตัดเศียรไปถวายพระรามได้

ภาพที่ 2.31 ศีรษะทศคีรีวัน

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:95

ศีรษะทศคีรีวัน ลักษณะหัวโจน หน้ายักษ์สีเขียว ปากขบตาจระเข้ ปลายจมูกจะเป็นงวงช้าง สวมมงกุฎกาบไฝ ภายสีเขียว 1 พักตร์ 2 กร เป็นโอรสทศกัณฐ์ที่เกิดกับนางช้าง เป็นบุตรบุญธรรมของเท้าอัศรกรรมมาราสูร พันธมิตรของทศกัณฐ์จึงได้เข้าร่วมรบในศึกลงกา ตายด้วยศรพระลักษมณ์

ภาพที่ 2.32 ศีรษะมารีศ

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย 2543.115

ศีรษะมารีศ ลักษณะหัวโจน หน้ายักษ์สีเขียว ปากขบตาโพล่ง บางแห่งว่าปากแฉะตาจระเข้ สวมมงกุฎสามกลีบ ภายสีขาว มี 1 พักตร์ 2 กร เป็นบุตรคนที่ 2 ของ กากนาสูรน้องชายของสวาทู ร่วมกับสวาทูรบกับพระรามพระลักษมณ์ หลังจากมารดาถูกฆ่าตาย เมื่อสวาทูตายทราบข่าวพระรามคือพระนารายณ์อวดารก็รีบหนีไป ต่อมาทศกัณฐ์บังคับให้แปลงกายเป็นกวางทองไปลวงพ่อพระราม พระลักษมณ์ให้ออกจากบรรณศาลา ทศกัณฐ์จึงมาลัก นางสีดาไปได้

(4) ประเภทเสนาะยักษ์ผู้ใหญ่ เช่น มโหธร เปาวนาสูร

ภาพที่ 2.33 ศิระยะเปาวนาสูร

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย 2543.120

ศิระยะเปาวนาสูร ลักษณะหัวโจน หน้ายักษ์สีขาว ปากแสดะ ตาโพลง สวมมงกุฎน้ำเต้าเฟือง หัวโจนอีกแบบหนึ่งทำเป็นหัวโล้น สวมกระบังหน้า มีกายสีขาว 1 พักตร์ 2 กร เป็นยักษ์ชั้นเสนาบดีแห่งกรุงลงกาในบทละครกล่าวไว้หลายตอน ส่วนมากรับบัญชาจากทศกัณฐ์ให้ดำเนินการต่างๆ เช่น การจัดทัพ การต้อนรับ จัดเลี้ยงอาคันตุกะ ของทศกัณฐ์ รวมทั้งเป็นที่ปรึกษาข้าราชการ

ภาพที่ 2.34 ศิระยะมโหธร

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย 2543.118

ศิระมะโหทร ลักษณะหัวโขน หน้ายักษ์ สีเขียวปากแสดะตาโหลง สวมมงกุฏน้ำเต้าเฟือง หัวโขนอีกแบบหนึ่งทำเป็นหัวโล้น สวมกะบังหน้า กายสีเขียว 1 พักตร์ 2 กร เป็นยักษ์ชั้นเสนาบดีแห่งกรุงลงกา ในเรื่องรามเกียรติ์กล่าวไว้หลายตอนเป็นผู้รับคำสั่งของทศกัณฐ์ให้ดำเนินการต่างๆ

(5) เสนายักษ์ ศิระะเสนายักษ์ เป็นยักษ์โล้น มีกรอบพักตร์ ปากแสดะ ตาโหลง สีต่าง ๆ เป็นส่วนมาก แต่ที่ทำกันเป็นปากขบ ตาจะเข้ก็มีอยู่บ้าง

ภาพที่ 2.35 ศิระะอากาศตะไล

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย 2543.131

ศิระะอากาศตะไล ลักษณะหัวโขน หน้ายักษ์สีแดงเสน 4 หน้า มีหน้าปกติ 1 หน้า หน้าเล็กด้านหลังอีก 3 หน้าตรงท้ายทอย ปากแสดะตาโหลง สวมมงกุฏน้ำเต้า 5 ยอด กายสีแดงเสน 4 พักตร์ 8 กร มีเสื้อเมืองลงกา มีชื่อเฉพาะว่า อากาศตะไล ทำหน้าที่เป็นกองตระเวนเฝ้ากรุงลงกา เห็นหนุมานเหาะจะเข้ากรุงลงกา ขัดขวางและสู้รบกัน ถูกหนุมานฆ่าตาย

(6) เชนยักษ์ ศิระะเชนยักษ์ เป็นหัวยักษ์โล้นไม่มีกรอบพักตร์ แต่ใช้ผ้า สีแดงขลิบริมด้วยกระดาษสีทอง โปกรอบด้วยศิระะ ฝีมือในการทำศิระะเชนยักษ์ก็ไม่ต้องปราณีเท่าศิระะเสนายักษ์ หนึ่ง ศิระะเชนยักษ์นี้ผู้แสดงเป็นตัวตลกฝ่ายยักษ์ใช้สวมได้แบบเปิดหน้า เช่นเดียวกับศิระะเชนลิง

2.9.1.8 ศิระะสัตว์ต่าง ๆ

(1) ศิระะช้างเอราวัณ ลักษณะหัวโขน ทำเป็นช้าง 3 เศียร สวมมงกุฏน้ำเต้ากลม เป็นพาหนะของพระอินทร์ ในตอนศึกพราหมณ์อินทรีให้การุณราชแปลงกายเป็นช้างเอราวัณ

ภาพที่ 2.36 ศรีระพะญาสุบรรณ

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย 2543.321

(2) ศรีระพะญาสุบรรณ ลักษณะหัวโจน หน้าครุฑ สีหงเสนสวมเทริด เป็นพญาครุฑ ภายสีหงเสน เป็นพาหนะของพระนารายณ์ เทพเจ้าแห่งนกทั้งหลาย ปีก เล็บ ปาก เหมือนนกอินทรี ตัว และแขนเป็นคน โอรสของพระกษยปประชาชนดี กับนางวินะตา มีมเหสีชื่อ อนนะตี หรือวินายะกามีบุตรชื่อ สัมพาที และศดาญ เมื่อพระลักษมณ์รบกับอินทรชิต และอินทรชิตแผลงศรนาศบาศเป็นนาคมัดพระลักษมณ์กับไพร่พลวานรไว้ พระรามได้แผลงศรเรียกพญาครุฑมาจับนาค

ภาพที่ 2.37 ศรีระกะวางทอง

ที่มา : หัวโจน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย 2543.329

(3) ศรีระกะวางทอง ลักษณะหัวโจน ทำเป็นชฎากวางทอง สีทอง มีเขาเป็นกิ่งสีเงิน กวางทองเป็นร่างแปลงของมาริศ เมื่อครั้งไปลวงล่อนางสีดา ทำให้ทศกัณฐ์สามารถลักนางสีดาไปไว้ยังกรุงลงกาได้

(4) ศีรษะม้าอุปการ ลักษณะหัวโขน สีดำปากแดง

(5) ศีรษะพญาสัมพาที ลักษณะหัวโขน หน้าอกสีแดงขาดลูกพญาสุบรรณเป็นพญา สดาฯ เมื่ออยู่เขาศกกรรม สดาฯเห็นพระอาทิตย์คิดว่าเป็นผลไม้สุกจึงบินขึ้นไปจับจिरถทรง พระอาทิตย์กริ้วเปล่งแสงร้อนจัดยิ่งขึ้น สัมพาทีจึงใช้ปีกบังความร้อนให้สดาฯ ขนเลยหลุดหมด พระอาทิตย์สาปซ้ำไม่ให้ขนขึ้นมามากอีกเลยให้อยู่ที่ถ้ำเหมตริ้น ต่อเมื่อหนุมานจะไปถวายนาง สีดามาพบ และโห้ขึ้นสามลา จึงจะฟื้นคำสาป มีขนงอกขึ้นดั่งเก่า

(6) ศีรษะพญาสดาฯ ลักษณะหัวโขน หน้าอกสีเขียว ปากสีแดง กายสีเขียว ลูกพญาสุบรรณน้องพญาสัมพาที เป็นสหายท้าวทศรถ เห็นทศกัณฐ์ลักนางสีดาไป จึงเข้าขัดขวาง จนจะชนะแล้วแต่พุดอวดเก่งว่าไม่กลัวใครนอกจากพระอิศวร พระนารายณ์และพระธำมรงค์ของนางสีดาที่พระอิศวรประทานให้ ทศกัณฐ์จึงถอดพระธำมรงค์นั้นขว้างถูกปีก หาง หักหมด ตกลงพื้นดินปากคาบพระธำมรงค์ คอยถวายเป็นอัญชิวแก่พระราม พอแจ้งเสร็จก็สิ้นใจ

(7) ศีรษะราชสีห์ลากรถ ทางฝ่ายยักษ์ สีขาว

(8) ศีรษะม้าลากรถทางฝ่ายพระราม สีเทา

2.3.2 ลักษณะพิเศษที่ควรทราบบนหัวโขน

2.3.2.1 ด้านบนของหัว ด้านบนของหัวจะมี 2 ชนิด คือ

- (1) หัวโขนชนิดมียอด(รูปลักษณะของยอดมีหลายอย่างต่างกัน)
- (2) หัวโขนชนิดที่ไม่มียอด (หัวโล้น)

2.3.2.2 ที่หน้ายักษ์ จะสังเกตจากตาและปากได้ 5 ชนิด คือ

- (1) ปากแสบตาโพลง
- (2) ปากแสบตาจระเข้
- (3) ปากขบตาโพลงจุมูกกลมเป็นยักษ์ที่โตแล้ว
- (4) ปากขบตาโพลงจุมูกแหลมเป็นลูกยักษ์ ยักษ์เด็ก ๆ
- (5) ปากขบตาจระเข้

2.3.2.3 ที่เขี้ยวยักษ์ เขี้ยวยักษ์จะมีลักษณะพิเศษ 3 ชนิด คือ

- (1) เขี้ยวโจ่ง
- (2) เขี้ยวทู่ เขี้ยวปุม
- (3) เขี้ยวคูด (เขี้ยวดอกมะลิ)

2.3.2.4 ปากลิง ลิงมีลักษณะพิเศษที่ปากเพียง 2 ชนิด คือ

- (1) ปากอ้า
- (2) ปากหุบ

2.3.3 กระบวนการขั้นตอนการสร้างหัวโขน เรื่องของโขนนั้นเชื่อกันว่ามีมาแต่ครั้ง สมัยอินเดียโบราณ และได้แพร่กระจายวัฒนธรรมเหล่านี้ไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ที่รับเอาอารยธรรมของอินเดียมา

ประยุกต์ใช้เป็นวัฒนธรรมของกลุ่มชนในภูมิภาคนั้น ๆ เช่นกลุ่มชนทางอินโดนีเซีย กลุ่มคนทางประเทศไทย ฯลฯ เป็นต้น และเป็นสิ่งที่ทราบกันว่าการแสดงโขนนั้นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งได้แก่หัวโขนที่สวมในขณะที่แสดง การแสดงจะมีอารมณ์หรือไม่ ดูจริงจัง หรือให้ความรู้ได้ดีเพียงใด เช่น หน้ายักษ์คู่ดู หรือไม่ขึ้นอยู่กับหัวโขน ที่ใช้สวมเป็นส่วนสำคัญมากเป็นส่วนหนึ่ง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องเน้นการสร้างหัวโขนให้เป็นศิลปกรรม อันปราณีต และให้ความรู้สึกได้เป็นอย่างดีนอกจากจะใช้หัวโขนเป็นอุปกรณ์การแสดงโขนแล้วโดยทั่วไปเรา ถือกันว่าหัวโขนนั้นเป็นศิลปกรรมประเภทประณีตศิลป์อย่างหนึ่งด้วย ดังนั้นกล่าวมาแล้วว่าหัวโขนเป็น งานศิลปกรรมประเภทประณีตศิลป์ ต้องสร้างด้วยความประณีตประดิดประดอยระดับด้วยลวดลายอันวิจิตร มีการ ปิดทองประดับแวและเขียนหน้าปั้นลายและแสดงเส้นให้ปรากฏเป็นความรู้สึทางอารมณ์ และที่สำคัญคือ มีขั้นตอนการปฏิบัติมากมายหลายขั้นตอน และแต่ละขั้นตอนล้วนแต่ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญด้านเทคนิคความ ชำนาญด้านฝีมือเป็นอย่างสูงทุกขั้นตอน มิฉะนั้นความวิจิตรประณีตจะไม่ปรากฏ ขั้นตอนการสร้างหัวโขน แต่โบราณมานั้น เมื่อกำหนดว่าจะสร้างหัวโขนใด (เช่นหัวยักษ์ตนใด) แล้วก็จะนำไปปฏิบัติจัดสร้าง ซึ่งมี ขั้นตอนสำคัญ ๆ อยู่ 12 ขั้นตอนด้วยกันคือ

2.3.3.1 วัดขนาดศีรษะผู้ที่จะใช้หัวโขน ผู้ที่แสดงโขนโดยทั่วไป จะโตไม่เท่ากัน ดังนั้นถ้า กำหนดผู้แสดงได้และรู้ว่าจะแสดงเป็นตัวแสดงใดแล้วในทางปฏิบัติจริงๆ จะต้องวัดรอบศีรษะเสียก่อนแล้ว นำมาออกแบบ การวัดรอบศีรษะคือการวัดในส่วนที่กว้างที่สุดของศีรษะ โดยวัดตามแนวระดับแล้ว ใช้ขนาด ศีรษะจริงนี้เป็นส่วนออกแบบหัวโขนต่อไป

2.3.3.2 การออกแบบ การออกแบบของช่างจะต้องคำนึงถึงของ 3 อย่างเป็นบังคับ 2 อย่าง และเป็นอิสระ 1 อย่าง กล่าวคือ การบังคับที่จะต้องนำไปคิดออกแบบชนิดที่สวมไม่ได้ คือ ต้องออกแบบเป็น หัวโขนที่ต้องการ เช่น กำหนดให้สร้างหัวหนุมาน ช่างจะไปกำหนดหัวอย่างอื่นมิได้ และ ต้องพิจารณาถึง ขนาดความโตของศีรษะผู้ใช้เสมอ เพราะถ้าเล็กไปก็สวมไม่ได้ ถ้าโตไปสวมได้แต่จะพลิกไปมาเวลาแสดง เป็นต้น ดังนั้น การออกแบบต้องคำนึงถึง 2 เรื่องเป็นสำคัญ ส่วนการประดิดประดอยให้สวยงามวิจิตรนั้น ช่างสามารถจะแสดงได้เต็มที่แต่ทั้งนี้ต้องอยู่ในรูปลักษณะของเอกลักษณ์เฉพาะตัวของหัวโขนชนิดหรือ ประเภทนั้นๆ จะคิดแปลกไปจนมองดูไม่ใช้หัวโขนตัวสำคัญนั้น ๆ เช่นนี้ย่อมไม่ได้

ภาพที่ 2.38 แสดงการปั้นหุ่นหัวโขน

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:355

2.3.3.3 การปั้นหุ่นสมัยโบราณใช้ดินที่ปั้นภาชนะปั้นหุ่นแบบต่างๆ ซึ่งมีอยู่หลายแบบด้วยกัน สำหรับพอกกระดาษหุ่นที่ปั้นขึ้น จะมีลักษณะหน้าตาแสดงตำแหน่งอย่างหายๆ พอเป็นเค้าโครงตามต้องการ และต้องปั้นให้โตกว่าที่ต้องการใช้เล็กน้อย เพื่อดินยุบตัว เมื่อหุ่นแห้งสนิทแล้วนำไปเผาไฟ เมื่อเผาแล้วหุ่นนั้นจะแข็งตัวมาเป็นหุ่นไว้พอกกระดาษต่อไป ปัจจุบันปั้นหุ่นด้วยดินเหนียว แล้วถอดพิมพ์หล่อเป็นหุ่นปูนปลาสเตอร์ ซึ่งสะดวกกว่าวิธีเดิมมากและสามารถหล่อไปอีกได้หลายชิ้น สำหรับหุ่นเครื่องประดับศิระ เช่นมงกุฎ ชฎา ที่ใช้ใบหน้าจริงของผู้แสดงก็ถึงไม้สักเป็นหุ่นทรงกลม และพอกกระดาษเฉพาะส่วนยอด เพื่อต้องการให้มีความเบา นิยมกลึงด้วยไม้ทองเหลืองหรือไม้สัก สำหรับยอดคนกอาจมีหนังสือตัวป่นอยู่ด้วยเพื่อใช้แกะลาย

2.3.3.4 การขึ้นหุ่นพอกหุ่นใช้กระดาษที่รองทองคำเปลว หรือกระดาษฟางแผ่นใหญ่ ตัดเป็นชิ้นเล็กๆ ชุบน้ำให้เปียกปิดลงบนหุ่น (สมัยก่อนเรียกว่าขึ้นกระดาษน้ำ) เพื่อเป็นการรองพื้นชั้นแรกไม่ให้กระดาษที่จะปนด้วยแป้งเปียกตามมาติดกับหุ่นแกนใน จากนั้นจึงฉีกกระดาษข่อย ซึ่งทาแป้งเปียกซ้อนกัน 3 ชั้น และชั้นบนสุดทาแป้งเปียกให้ทั่วที่เตรียมไว้ ก่อนแล้วแลบปิดทับโค้งพาดหุ่น เกยกันแบบสาแทรกเพื่อกันติดกับหุ่น ต่อไปก็ฉีกกระดาษข่อยแบบแลบเป็นชิ้นๆ ปิดซ้อนเกยกันเล็กน้อยจะได้ไม่เป็นสันนูนของหุ่นส่วนที่เหลือจนทั่ว เสร็จแล้วใช้มือรูปไล่แป้งเปียกที่ติดอยู่ข้างบนนั้นให้ทั่วอีกครึ่งหนึ่ง แล้วนำไปผึ่งแดดพอบวมๆ จึงนำมารีดกวาดด้วยไม้เนียนรักหรือไม้กวาดรักให้กระดาษ แนบไปทั่วทุกซอกทุกมุมของหุ่น และทาแป้งเปียกบาง ๆ แล้วปิดกระดาษข่อย ที่ฉีกแลบเป็นชิ้นๆ ให้ซ้อนเกยกันนำไปผึ่งแดดแล้วรีดกวาดอีก ทำซ้ำเช่นนี้สัก 5 ครั้ง จนหนาประมาณ 15 ชั้น หรือตามต้องการ ข้อสำคัญระหว่างชั้นต่อชั้น ของกระดาษข่อยที่ซ้อนกันนั้นต้องทาแป้งเปียกให้ประสานเสมอกัน ชั้นสุดท้ายทาแป้งเปียกบาง ๆ ให้ทั่ว แป้งเปียกที่ใช้ปิดกระดาษ ใช้แป้งสาลีหรือแป้งข้าวเหนียวใส่สารส้มเล็กน้อยกันบูด และเก็บไว้ได้นานวัน ถ้าต้องการใช้กันตัวมอดใช้ปูนสีปนผสมลงเวลากวนแป้ง

2.3.3.5 การผ่าหุ่นเย็บหุ่น เมื่อกระดาษที่พอกหุ่นนั้นแห้งสนิทดีแล้ว ใช้มีดปลายแหลมกรีดผ่าทางด้านหลัง จากศีรษะตลอดท้ายทอย แล้วถ่างออกดึงหุ่นกระดาษออก ทางด้านหน้าของหุ่นในใช้ด้ายอย่างเหนียวเย็บประสานรอยผ่าให้ติดกัน แล้วติดกระดาษข่อยทับตะเข็บรอยเย็บนั้นให้เรียบร้อย ผึ่งแดดจนแห้งอีกครั้งหนึ่ง จากนั้นถ้าเป็นหัวโขนที่ต้องติดจอหนู พระ ฤาษี หรือเงาะก็นำไปติดหู หัวโขนลิงยอด ลิงโล้นและหัวยักษ์ จะติดหูกับเสริมปลายหางคือเป็นชิ้นหนึ่งเย็บเข้ากับหุ่นกระดาษด้วยรักสมุก เฉพาะลิงโล้นติดผมไหว้ (ส่วนบนศิระที่เป็นหนัง 3 แถว) เสร็จแล้วทาน้ำมันยางจนซึมซาบทั่วทั้งด้านนอกด้านใน น้ำมันยางจะป้องกันตัวสัตว์จำพวกแมลงกัดกินหุ่นกระดาษได้เป็นอย่างดี และเพื่อให้เชื่อมประสานเป็นเนื้อเดียวกัน

2.3.3.6 การเกลี่ยหน้า เนื่องจากหุ่นกระดาษที่ขึ้นไว้มีความเรียบหรือนูนยังไม่ เพียงพอเป็นบางแห่ง จึงต้องเกลี่ยหน้ารองพื้นด้วยรักสมุก ช่วยเพิ่มความเรียบหรือนูน พอแห้งแล้วขัดแต่งให้เรียบร้อย รักสมุก คือ ยางรักที่ยังไม่กรองผสมเคล้ากับสมุกใบตอง (ใบตองแห้งที่อบไฟจนเป็นถ่านดำ

บดละเอียดร่อนเอากากออกแล้ว) ผสมปูนขาวหรือปูนแดงเล็กน้อยตั้งไฟกวนให้ข้น คะเนาอย่า ให้เหลวเกินไป

2.3.3.7 การปั้นหน้า ปิดผิว เมื่อเกลี่ยหน้าและแห้งดีแล้ว จึงขัดแต่งและใช้รักกระแหะปั้นเสริมส่วนต่าง ๆ เช่น คิว รีมฝีปากให้คมชัดเจนเด่นขึ้น ตามลักษณะของหน้าโขนนั้น ๆ รोजนแห้งจึงขัดแต่งที่ปั้นเสริมแล้วทาร์กน้ำเกลี่ยรองพื้นทั้งด้านในและด้านนอกของหัวโขน (เพื่อป้องกันเปื้อนเหงื่อทางด้านในของผู้แสดง) และทา ด้านนอกอีกครั้งหนึ่ง สำหรับปิดทองหน้าหัวโขน เช่น ทศกัณฐ์ ตอนลงสวนขวัญ หิรันตยักษ์ พระลักษมณ์ พระครูฤาษี และพระพิราบ ฯลฯ ส่วนหน้าที่จะระบายสี ไม่ต้องทาร์กน้ำเกลี่ยซ้ำแต่ใช้กระดาษขาว (ซึ่งทำจากต้นสาหรือต้นข่อย) ทาเป้งเปียกให้เสมอบิดจนทั่วอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า ปิดผิว แล้วกวาดให้เรียบ รังน้ำเกลี่ย คือ ยางรักที่ผ่านการกรองด้วยผ้าสะอาดปราศจากกาก

ภาพที่ 2.39 แสดงการประดับลวดลาย

ที่มา : หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย.2543:357

2.3.3.8 การประดับลวดลาย ใช้รักสมุกที่กวนดีแล้วกดลงบนแผ่นลวดลายที่แกะพิมพ์ด้วยหิน รักกระแหะโดยใช้ น้ำทาพิมพ์หินเสียก่อน กันรักติดพิมพ์แล้วนำมาติดประดับบนบริเวณที่ต้องการเสร็จแล้วใช้น้ำเกลี่ยทาเพื่อยึดตัวกระจิงและลวดลายต่าง ๆ กับตัวหุ่นจนทั่วแล้วทิ้งไว้ให้แห้ง รักกระแหะคือ ยางรักที่ผสมกับสมุกใบตอง ชัน ปูนขาว ปูนแดง แล้วน้ำมันยาง เคี้ยวไฟอ่อน ๆ จนเหนียวก่อนข้างแข็งจนปั้นได้ไม่ละลายตัว ใช้สำหรับกระแหะ (คือกดลงบนแม่พิมพ์) ลวดลายและกระจิงขนาดต่าง ๆ หรือคลึงเป็นเส้นลวด

2.3.3.9 การทำเครื่องประกอบ การสลักลวดที่บจนและกรรเจียกจร (จอนหู) ใช้หนังวัวตากแห้งชุบน้ำให้เกลี้ยง นำแบบที่เขียนไว้มาปะติดกับหนังสัตว์ดังกล่าวแล้วนำมาสลักลวดตามแบบเสร็จแล้วเข้าลวด คือ ตีหนังด้านในกับลวดด้วยด้ายเส้นโตเป็นระยะ ๆ กันหนังปิดจนทั่วแล้วเย็บติดกับหุ่นกระดาษ บางช่วงจะประดับลวดลายจนแล้วเสร็จจึงนำไปติดกับหัวโขนภายหลังก็มี สำหรับทับจอนของกษัตริย์ ต่างหู ของ

ยักยักกับลิงให้ติดก่อนประดับลวดลายที่กรอบหน้า และเกี่ยวมาลัย ส่วนกรรเจียรจระของพระและนาง จะปิดทองและประดับแววก่อนแล้วจึงนำไปติดก็ได้

2.3.3.10 การลงรักปิดทอง เมื่อประดับลวดลายเสร็จจึงทึงไว้จนแห้งจึงใช้รูกน้ำเกลี่ยทาบาง ๆ จนทั่วปล่อยให้แห้งแล้วทาช้ำอีกครั้งหนึ่ง เมื่อผิวรูกหมาด ๆ ก็ปิดทองคำเปลวในส่วนที่ต้องการ

2.3.3.11 การระบายสีเขียนหน้า เมื่อปิดทองแล้วก็ระบายสีบนผิวหน้าบนกระดาษว่าว ตามพวงค์ของหน้าโขนรวมทั้งเขียนเส้นส่อประกอบด้วยสี 4 สี ด้วยกันคือ สีลีนจี่ แดงชาด ชมพู และทอง วิธีเขียนใช้สีชมพูเขียนก่อน ดูเอาเส้นหนาตามต้องการ จากนั้นจึงใช้สีแดงชาดตัดทับส่วนล่างแบ่งครึ่งสีชมพู เสร็จแล้วใช้สีลีนจี่ตัดทับแบ่งครึ่งแดงชาดอีกครั้งหนึ่ง ส่วนสีชมพูข้างบนใช้ช่างมะเดื่อชุมพรทาแบ่งครึ่ง พอหมาดปิดทองเป็นส่วนบนมุดของเส้นส่อ ถ้าหน้าโขนสีเข้มเหมือนสีลีนจี่ ใช้แดงชาดเป็นสีล่างสุดแล้วใช้สีขาว เขียนเหนือสีชมพูหน้ามีสีชมพูหรือสีหงชาดก็ใช้ขาวแทนชมพู สำหรับหน้าสีทองใช้ชาดตัดเหนือทองเน้นให้เห็นเป็นเส้นเล็ก ๆ อีกเส้นหนึ่งต่างหาก ลายส่อ คือลายเส้นโค้งไปโค้งมาอย่างลูกคลื่นในหน้าโขน

2.3.3.12 การประดับแวว ดัดฟัน ตา เขี้ยว เมื่อเขียนระบายสีเสร็จก็ประดับแววที่ลวดลายซึ่งปิดทองไว้ตามไส้ของกระจิงและลวดลายต่าง ๆ ด้วยกระจกที่ตัดมนเล็ก ๆ กระจุกให้ได้ขนาดกับกระเปาะของกระจิง โดยใช้รูกเทือกเป็นสื่อติด ปัจจุบันใช้กาวที่มีคุณภาพกทนดัดฟัน ตา เขี้ยว ซึ่งทำด้วยมุก หัวยักษ์บางหัวเขี้ยวทำด้วยไม้ทาสี ส่วนตาและฟันก็ใช้สีระบายตามความเหมาะสม ที่โคนเขี้ยวยักษ์พอกด้วยกระแหนะปิดทองแล้วเขียนแรเป็นเส้น รูกเทือก คือรูกกระแหนะที่เกี่ยวไฟจนเหนียวเหลวน้อย ๆ (ไม่ถึงกับแข็งจนปั้นไม่ได้) ใช้สำหรับป้ายทาส่วนที่จะติดลวดลายกระจิง และประดับแววกระจก

2.3.4 สีที่ใช้เขียนหัวโขนหรือระบายหัวโขน เป็นสีที่ได้จากธรรมชาติ เช่นจากต้นไม้ ดิน และสารปฏิกิริยาทางเคมี เช่น สนิม ดินหม้อ ถ่าน ฯลฯ โดยนำมาผสมกับน้ำกาวหนังสัตว์หรือยางกระถิน กาวอื่น ๆ แล้วเขียนระบายลงบนพื้นที่ที่ต้องการ ซึ่งในปัจจุบันก็ยังใช้สีฝุ่นกันอยู่ สีที่ใช้ในการเขียนระบายหัวโขนตามวิธีโบราณมีดังนี้

2.3.4.1 สีขาวพ่อง คือ ฝุ่นสีขาวบริสุทธิ์

2.3.4.2 สีขาวกระบัง (ดินขาว) คือ ขาวหม่น

2.3.4.3 สีนวลจันทร์ (เหลืองนวล) คือ สีรงปนฝุ่น

2.3.4.4 สีเหลืองรง คือ สีเหลืองแท้

2.3.4.5 สีเลื่อมประภัสสรคือ สีเหลืองอมเขียวและแดง แต่อ่อนลงเป็นเลื่อม

2.3.4.6 สีเหลืองอ่อน คือ สีเหลืองปนฝุ่น

2.3.4.7 สีเหลืองแก่ (เหลืองทอง) คือ สีเหลืองปนแดงเล็กน้อย

2.3.4.8 สีเหลืองนวลเทา คือ สีนวลปนดำเล็กน้อย

2.3.4.9 สีเหลืองจำปา คือ สีเหลืองปนแดงเสนเล็กน้อย

2.3.4.10 สีดินเหลือง คือ สีจากธรรมชาติ

- 2.3.4.11 สีหมากสุก คือ สีเหลืองผสมแดงเสปนเขียวเล็กน้อย
- 2.3.4.12 สีหงเสน (สีอิฐ) คือ สีเสปนฝุ่น
- 2.3.4.13 สีหงสบาท (สีหม้อไฟ) คือ สีเหลืองผสมแดงชาดปนฝุ่น
- 2.3.4.14 สีแดงเสน คือ สีส้มปนแดงเล็กน้อย
- 2.3.4.15 สีหงชาด (สีชมพู) คือ สีแดงชาดปนฝุ่น
- 2.3.4.16 สีหงดินอ่อน คือ สีแดงปนฝุ่น
- 2.3.4.17 สีหงดินแก่ (สีหม้อใหม่) คือ สีแดงชาดผสมคราม
- 2.3.4.18 สีแดงชาด (สีแดงเลือดนก) คือ สีแดงปนส้มเล็กน้อย
- 2.3.4.19 สีแดงแสด คือ สีแดงผสมเหลือง
- 2.3.4.20 สีดอกชบา คือ สีแดงสด
- 2.3.4.21 สีฟ้าแถบ คือ สีแดงชาดผสมฝุ่น (ออกชมพูอ่อน ๆ)
- 2.3.4.22 สีตำลาน (สีควายเผือก) คือ สีแดงเสปนฝุ่น
- 2.3.4.23 สีบัวโรย คือ สีแดงชาดผสมฝุ่นปนครามเล็กน้อย
- 2.3.4.24 สีลิ้นจี่ คือ สีแดงชาดผสมครามเล็กน้อย
- 2.3.4.25 สีดินแดง คือ สีจากธรรมชาติ
- 2.3.4.26 สีม่วงชาด คือ สีแดงชาดผสมครามปนฝุ่น
- 2.3.4.27 สีดอกตะแบก คือ สีครามผสมแดงชาดปนฝุ่นและดำเล็กน้อย
- 2.3.4.28 สีม่วงแก่ คือ สีครามผสมแดงชาด
- 2.3.4.29 สีม่วงอ่อน คือ สีครามผสมแดงชาดปนฝุ่น
- 2.3.4.30 สีม่วงคราม (สีลูกหว่า) คือ สีครามผสมแดงชาดปนฝุ่น
- 2.3.4.31 สีทองแดงแก่ คือ สีแดงเสนผสมแดงชาดปนดินแดงเล็กน้อย
- 2.3.4.32 สีน้ำรั้ง คือ ดินแดงผสมดินเหลืองปนดำ
- 2.3.4.33 สีทอง (ทองคำเปลว)
- 2.3.4.34 สีส้มฤทธิ์ คือ สีเหลืองผสมแดงชาดปนดำ
- 2.3.4.35 สีเขียวนวล คือ สีเขียวปนฝุ่น
- 2.3.4.36 สีเขียวสด คือ สีเขียวบริสุทธิ์
- 2.3.4.37 สีเขียวอ่อน คือ สีเหลืองผสมครามปนฝุ่น
- 2.3.4.38 สีเขียวกลาง คือ สีเหลืองผสมคราม
- 2.3.4.39 สีเขียวแก่ (เขียวขาบ) คือ สีเหลืองผสมครามปนดำ
- 2.3.4.40 สีเขียวใบแค (เขียวกำมปู) คือ สีเขียวแก่ปนฝุ่นเล็กน้อย
- 2.3.4.41 สีน้ำไหล คือ สีครามผสมเขียวปนฝุ่น
- 2.3.4.42 สีมอคราม (สีฟ้า) คือ สีครามผสมฝุ่น

2.3.4.43 สีเมฆมอ (สีหมอก) คือ สีขาวผสมครามปนดำเล็กน้อย

2.3.4.44 สีมอหมึกอ่อน (สีเทา) คือ สีขาวผสมดำ

2.3.4.45 สีขาบ (สีฟ้าแก่) คือ สีครามผสมดำ

2.3.4.46 สีคำมี้ด (เขม่าไฟ) คือ สีดำด้าน

2.3.4.47 สีคำหมึก (หมึกจีน) คือ สีดำมัน

2.4 ของที่ระลึก

เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคมในอดีต เมื่อเกิดปัญหาหรือเหตุการณ์ที่ต้องขอความช่วยเหลือจากบุคคลอื่น จึงต้องมีของตอบแทนบ้าง เพื่อเป็นการขอบคุณ แต่สังคมเริ่มมีการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น เริ่มมีการพบปะสังสรรค์กันมากขึ้น ของที่ให้จึงไม่ใช่มีหน้าที่ตอบแทนคุณ เพียงอย่างเดียว จึงมีหน้าที่อื่น เช่น เป็นของฝาก ของอวยพร ของขวัญ เป็นต้น จึงทำให้เกิดของที่ระลึกขึ้น

2.4.1 ของที่ระลึกคืออะไร การสรุปความหมายของคำว่า “ของที่ระลึก” ขึ้นแรกอาจทำได้โดยแยกหาความหมายของคำที่มาประกอบกันเสียก่อน “ของ” อาจหมายถึงสิ่ง “ของที่ระลึก” อาจหมายถึง สิ่งที่ทำให้นึกถึงหรือคิดถึง (ราชบัณฑิตยสถาน.2525:135,686) ดังนั้น “ของที่ระลึก”อาจหมายถึง สิ่งที่ทำให้เกิดความคิดถึงหรือนึกถึง และจากแนวสรุปความหมายของคำเช่นนี้ อาจให้คำจำกัดความ ที่มีแนวความหมายในลักษณะคล้ายคลึงกันออกไปได้อีก เช่น

ของที่ระลึก อาจหมายถึง สิ่งต่างๆที่นำมาใช้เป็นตัวจูงใจให้เกิดการคิดถึงหรือนึกถึง เรื่องราวที่ได้เกี่ยวข้อง

ของที่ระลึกที่ใช้เป็นสื่อเพื่อหวังผลทางด้านความทรงจำให้สิ่งที่ผ่านมาในอดีต กลับกระจำชัดขึ้นในปัจจุบัน

ของที่ระลึก อาจหมายถึง สัญลักษณ์แทนบุคคล เหตุการณ์ เรื่องราว ฯลฯ ที่ได้รับการออกแบบสร้างสรรค์ขึ้น เพื่อกระตุ้นเตือนหรือเน้นย้ำความทรงจำให้คิดถึงหรือนึกถึงอยู่เสมอในบุคคล เหตุการณ์ หรือ เรื่องราว ฯลฯ

2.4.2 สาเหตุที่ทำให้ของที่ระลึกมีรูปแบบที่แตกต่างกันนับตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน รูปแบบของที่ระลึกมีความแตกต่างกันออกไปอย่างมากไม่ว่าจะเป็นรูปลักษณะของบริโภค เครื่องใช้ ไม้สอย ตลอดจนเครื่องประดับหรือวัตถุทางศิลปะก็ตาม

2.4.2.1 ความแตกต่างอันเนื่องวัสดุที่ใช้ทำ (Material) โดยสภาพในทางภูมิศาสตร์ และสภาพทางดินฟ้าอากาศอันแตกต่างกันของแต่ละท้องถิ่น ทำให้ทรัพยากรและวัสดุในแต่ละที่ไม่เหมือนกัน บางแห่งเป็นป่าเขา บางแห่งเป็นที่ราบลุ่มประกอบด้วยแม่น้ำลำคลอง หนองบึง ฯลฯ จุดเริ่มต้นของรูปแบบมนุษย์นำเอาวัสดุธรรมชาติมาแปรรูปและประกอบกันเข้า กลายเป็นสิ่งใหม่แทนของธรรมชาติและกลายเป็นสัญลักษณ์ หรือตัวแทนธรรมชาติที่ใช้ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ครั้งเมื่อมนุษย์สามารถคิดค้นวัสดุอย่างใหม่ขึ้นนอกเหนือวัสดุธรรมชาติ รูปแบบของสิ่งประดิษฐ์สร้างสรรค์ก็เปลี่ยนแปลงออกไปอีก โดยถือเอา

ความสอดคล้องกับ คุณสมบัติทางกายภาพของวัสดุและคุณสมบัติประโยชน์ในด้านการเอามาใช้ทำประโยชน์เป็นสำคัญในระยะแรก ระยะต่อมา จึงถือเอาคุณค่าทางด้านความงามมาประกอบรวมเมื่อความต้องการทางด้านการใช้สอยลดลง ดังนั้นจึงอาจสรุปกล่าวได้ว่าทราบเท่าที่มนุษย์ยังสามารถคิดค้นวัสดุอย่างใหม่ขึ้นไว้ใช้รูปแบบของสิ่งที่มนุษย์จะพึงสร้างและมอบให้แก่กัน ก็จะเปลี่ยนแปลงไปทราบนานเท่านั้น

2.4.2.2 ความแตกต่างอันเนื่องมาจากเทคนิคการทำ (Technique) สิ่งใดก็ตามที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นโดยมนุษย์ย่อมมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านรูปแบบและวิธีสร้างเนื่องจากมนุษย์มีพัฒนาการทางด้านสติปัญญา และมีวิวัฒนาการทางการผลิตอันเป็นผลมาจากการเรียนรู้ ทักษะ และความชำนาญ การพัฒนาทางด้านสติปัญญา ทำให้รู้จักสร้างสรรค์คิดแปลง แต่ง ต่อ เติม เพิ่มลดรูปแบบให้สอดคล้องกับความต้องการทั้งทางด้านการใช้สอยและความงาม

2.4.2.3 ความแตกต่างอันเนื่องมาจากค่านิยมหรือประเพณีนิยมในท้องถิ่น (Tradition Fashion) แต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกันด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพดินฟ้าอากาศ ทรัพยากร และวัสดุ ในแต่ละท้องถิ่นไม่เหมือนกัน ทำให้รูปแบบและรูปร่างของสิ่งที่สร้างขึ้นแตกต่างกันออกไปและสืบทอดวัฒนธรรมทางรูปแบบโดยการสร้างสมในทางปฏิบัติจากชั่วคนหนึ่งมายังชั่วคนหนึ่ง และจากการศึกษารูปร่างของเครื่องใช้ ผลผลิตผลิตภัณฑ์บางชนิด ทราบได้ว่าเทคนิคการทำนั้นอาจคล้ายคลึงกัน แต่ทางด้านรูปร่าง รูปแบบ หรือลวดลายย่อมมีความแตกต่างกันออกไปตามความนิยมของท้องถิ่น

2.4.3 สาเหตุที่ทำให้ของที่ระลึกพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป การพัฒนาเปลี่ยนแปลงของ “ของที่ระลึก” ทั้งในด้านจุดประสงค์แห่งการสร้าง รูปแบบรูปทรง และในการนำไปใช้นั้น อาจเนื่องมาจากสาเหตุใหญ่ 2 ประการ คือ ประการแรก มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ประการที่สองคือ การแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

2.4.3.1 การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม รูปแบบค่านิยมหรือประเพณีในท้องถิ่นที่สร้างวัตถุขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายในการบริโภคจุดมุ่งหมายในการใช้สอยหรือสร้างขึ้นเพื่อใช้ประดับตกแต่งและเป็นวัตถุทางศิลปะ โดยมีเป้าหมายแห่งการนำไปใช้และรูปแบบที่สืบทอดกันมานับชั่วอายุ คนของแต่ละท้องถิ่นแห่งการนำไปใช้และรูปแบบที่สืบทอดกันมานับชั่วอายุคนของแต่ละถิ่นอันถือว่าเป็นวัฒนธรรม (Culture) ของท้องถิ่นนั้นๆ เมื่อมีการติดต่อกันในระหว่างกลุ่มชนต่าง วัฒนธรรม ไม่ว่าจะด้วยระบบแรกเปลี่ยนหรือซื้อขายก็ตาม แนวคิดเปรียบเทียบที่ต่างกันอย่างย่อมทำให้เกิดการลอกเลียน การประยุกต์ ดัดแปลง ในสิ่งที่รับรู้ใหม่ให้เหมาะสมกลมกลืนกับสิ่งเดิมที่มีอยู่ สิ่งที่ขึ้นใหม่ก็จะมีพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป

2.4.3.2 ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม กาลเวลาเมื่อ ล่วงพ้นไปสภาพสรรพสิ่งย่อมต้องมีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาคลี่คลายไปด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นปัจจุบัน ซึ่งความเปลี่ยนแปลงในสรรพสิ่งเหล่านี้ พอที่จะแยกแยะให้เห็นเป็นระบบตามลำดับช่วงเวลา ดังนี้

(1) ในทางเศรษฐกิจ ก่อนที่จะมีระบบการเงิน การผลิตสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นก็เพื่อประโยชน์ ความปลอดภัย คุณค่าทางความงาม เพื่อความสะดวกสบายในการใช้เฉพาะตนและสมาชิกในครอบครัวเท่านั้นผลที่กระทำถูกกำหนดขึ้นมาจากความพึงพอใจ และจากคุณค่าเพื่อประโยชน์ใช้สอย ดังนั้นรูปแบบของงานจึงไม่แน่นอน บุคคลสามารถกระทำในรูปแบบที่ต่างกันออกไป เมื่อเป็นงานส่วนตัว ผลงานจึงเป็นรูปแบบเฉพาะตัว มีการกำหนดโครงสร้างและลวดลายตกแต่งตามความพอใจ ซึ่งความพอใจนี้ระยะเวลาหนึ่งอาจผูกพันอยู่กับความเชื่อความศรัทธา ที่บุคคลผู้สร้างงานมีต่อสิ่งต่างๆ

(2) ในทางสังคม เมื่อสภาพการณ์เปลี่ยนแปลงไป พร้อมกับพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของผู้คน จากการสร้างสรรค์เพื่อพอเพียงแก่ความต้องการของตนเองและ ครอบครัวมาเป็นการสร้าง เพื่อแลกเปลี่ยนซื้อขาย จากชีวิตความเป็นอยู่ที่มีเอกลักษณ์ของกลุ่ม ของชุมชน ของท้องถิ่นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหรือถูกครอบงำ ทางวัฒนธรรมจนทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลงสภาวะการดำรงชีพในสังคมย่อมทำให้ผลผลิตอันเนื่องมาจากการดำรงชีวิตต้องเปลี่ยนแปลง ไปด้วย เพื่อความเหมาะสมอีกทั้งสังคมการผลิตได้เจริญพัฒนาไปสู่ระบบอุตสาหกรรมเทคโนโลยี เครื่องมือเครื่องใช้ตลอดจนวัสดุใหม่ๆ ทำกรรมวิธีการผลิตสามารถสร้างสิ่งที่อยู่เหนือขีดจำกัดในการสร้างของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบ จำนวน คุณภาพ ฯลฯ ทำให้รูปแบบของสิ่งต่างๆ ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป ขณะเดียวกันรูปแบบของสิ่งต่างๆ บางอย่างก็มาเป็นสินค้าที่ขายในฐานะเป็นของที่ระลึกในท้องถิ่น ไม่เกี่ยวข้องกับการใช้สอยในชีวิตประจำวันของผู้คนอย่างแต่ก่อนต่อไป เช่น เมื่อคนในหัวเมืองพูดถึงรูปแบบ“เครื่องใช้พื้นบ้าน” นั้นอาจหมายถึงรูปแบบของที่ระลึกสำหรับจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวอันเป็นศิลปะสำหรับนักท่องเที่ยว (Tourist Art) ซึ่งผู้ผลิตส่วนมากไม่จำเป็นต้องเป็นศิลปิน

(3) ทางวัฒนธรรม ความเจริญทางวัตถุความสำเร็จในทาง วิทยาศาสตร์ ตลอดจนมาตรฐานการครองชีพที่สูงของสังคมแห่งหนึ่ง อาจเป็นเหตุทำให้เกิดความสนใจยอมรับจากสังคมอีกแห่งหนึ่ง เมื่อสังคมกลุ่มที่รับเอาวัฒนธรรมของผู้อื่นเข้ามาไว้ ทำให้ วัฒนธรรมดั้งเดิม ถูกทอดทิ้ง ขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมค่อยๆ สูญไป รูปแบบสิ่งของเครื่องใช้ในพิธี ประเพณี ตลอดจนความเชื่อต่างๆ พลอยสูญหายไปหรือเปลี่ยนแปลงรูปแบบ

2.4.4 การจัดแบ่งประเภทของที่ระลึก ผลิตภัณฑ์ที่ถูกกำหนดสร้างขึ้นไม่ว่าจะเป็นของบริโภค เครื่องใช้ไม้สอย เครื่องประดับ หรือวัตถุทางศิลปะย่อมมีความผูกพันกับวัสดุ ความพร้อมของเครื่องมือ และอิทธิพลของสิ่งต่างๆ ตั้งแต่เริ่มสร้างสืบต่อกันมา เช่น ความผูกพันกับความเชื่อศาสนา การเมือง และวัฒนธรรม เศรษฐกิจและสังคม ฯลฯ ทำให้มีรูปแบบที่ผิดแผกแตกต่างกันออกไปอย่างมากมายซึ่งจุดประสงค์ในการสร้างก็แตกต่างกันออกไป และถ้าจะกำหนดแบ่ง ผลิตภัณฑ์เหล่านั้น เพื่อจัดประเภทในรูปลักษณะของที่ระลึกแล้วอาจสามารถกำหนดแบ่งได้ดังนี้

2.4.4.1 การกำหนดแบ่งจากจุดประสงค์ในการสร้าง จุดประสงค์ในการผลิต สร้างสิ่งต่างๆ ขึ้น เพื่อประโยชน์ใดๆ ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นเพื่อใช้สอยให้สอดคล้องกับความต้องการของ ร่างกาย เพื่อตอบสนองต่อความเชื่อ ความศรัทธาหรือ ความต้องการทางด้านจิตใจหรือสร้างขึ้นเพื่อจัดจำหน่ายตามสภาวะความ

จำเป็นทางเศรษฐกิจและความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ฯลฯ จุดประสงค์ที่แตกต่างกันเหล่านั้น ย่อมทำให้ผลผลิตมีรูปลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามความมุ่งหมายแห่ง การสร้าง

(1) รูปลักษณะของที่ระลึกที่สร้างขึ้นตามประเพณีนิยม ประเพณีนิยม คือ การสืบเนื่องรูปแบบและการจัดทำต่อกันมา ดังนั้นรูปลักษณะของที่ระลึกจึงเป็นสิ่ง ที่สร้าง สืบทอดวัฒนธรรมทางรูปแบบแต่ละช่วงอายุคนต่อเนื่องกันมา โดยจุดประสงค์ของคนรุ่นก่อนอาจสร้างสิ่งนั้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นจุดประสงค์หลักแต่เมื่อสภาวะประกอบหลายอย่างเกิดความเปลี่ยนแปลง จุดประสงค์ในการสร้างของคนรุ่นต่อมา อาจเปลี่ยนเป็นสร้างเพื่อสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว ดังเช่นผลิตภัณฑ์พื้นบ้านบางชนิดในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบของผลผลิตหรือเทคนิควิธีในการสร้างก็ยังคงยึดถือแบบอย่างของอดีตอยู่ อาจพัฒนาคัดแปลงไปบ้างเพื่อความเหมาะสมกับสภาพกาลแปรรูป ลักษณะส่วนใหญ่ยังคงแสดงให้เห็นบุคลิกภาพและลักษณะทางวัฒนธรรมของชาติ หรือของท้องถิ่นอย่างเด่นชัด

(2) รูปลักษณะของที่ระลึกที่สร้างขึ้นตามสมัยนิยม เป็นรูปแบบ ซึ่งอาจถูกแปรค่ามาจากเหตุการณ์ ปรากฏการณ์ ความนิยมในสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือเรื่องราวออกมาเป็น รูปแบบ หรือสัญลักษณ์ของเหตุการณ์ หรือสิ่งที่ปรากฏแต่ละช่วงเวลาซึ่งเป็นที่นิยมในกลุ่มชนกลุ่มหนึ่ง และอาจแพร่ไปกลุ่มชนหนึ่งในระยะเวลาหนึ่ง จากนั้นก็เสื่อมความนิยมไปพร้อมกับมีรูปแบบของสิ่งใหม่เข้ามาแทนที่หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามกาลเวลา แต่ละช่วงเวลาที่นิยมนี้เรียกว่า “สมัย”รูปแบบที่ปรากฏในช่วงสมัยหรือช่วงเวลาใดก็เรียกรูปแบบในช่วงที่นิยมนั้นว่าเป็น “รูปลักษณะตามสมัยนิยม”

(3) รูปลักษณะของที่ระลึกที่สร้างขึ้นเฉพาะ ของบริโภค เครื่องใช้ไม้สอย เครื่องประดับ หรือวัตถุทางศิลปะที่สร้างขึ้นเฉพาะนี้ จะถูกสร้างขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายให้เป็น “ของที่ระลึก” โดยตรงซึ่งรูปแบบอาจได้รับการออกแบบสร้างเพื่อเฉพาะบุคคล เหตุการณ์ เฉพาะสถานที่ เฉพาะงาน ฯลฯ เช่น การสร้างของที่ระลึกรูปแบบเฉพาะเหตุการณ์ สภาพหรือสิ่งที่ปรากฏขึ้นอาจจะเป็นเหตุการณ์ที่ดีที่ร้ายแรง ที่เป็นตำนาน เป็นประวัติศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งเรื่องราวต่างๆ ทำให้เกิดความสะเทือนใจ และรับรู้ในเหตุการณ์มักจะจับช่วงตอนหนึ่งของเหตุการณ์มาถ่ายทอดสร้างสรรค์สร้าง “สิ่ง”หรือ “ของ” ขึ้นมาไว้เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึง “สิ่ง” ที่ว่าอาจเป็นอนุสาวรีย์ สถานที่และอื่นๆ ตลอดจนสัญลักษณ์แสดงถึงเหตุการณ์ ส่วน “ของ”ที่สร้างขึ้นอาจเป็นวัตถุรูปจำลองหรือสัญลักษณ์แทน หรืออื่นๆรูปแบบเฉพาะสถานที่เป็นรูปแบบของถิ่นแต่ละที่ ที่อาจถูกสร้างขึ้นจากวัสดุที่มีเฉพาะในที่นั้นๆ ด้วยเทคนิคที่สร้างสืบทอดกันมาในท้องถิ่น นับชั่วอายุคนไม่มีในที่อื่นหรือที่อื่นไม่สามารถลอกเลียนเทคนิควิธีในการสร้างได้หรืออาจจะได้แต่ไม่ดีเท่าไม่ประณีตสวยงามเท่าและรูปแบบของสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นก็เป็นรูปแบบเฉพาะของท้องถิ่นนั้นๆโดยอาจเป็นรูปแบบที่สืบทอดกันมานานจนเป็นที่รู้จัก และยอมรับของบุคคลภายนอกทั่วไป อาจเป็นรูปแบบของสิ่งหนึ่ง สิ่งใด รูปแบบของบุคคลใด หรือของเหตุการณ์หนึ่งเหตุการณ์ใด ฯลฯ ที่มีในมีเฉพาะในท้องถิ่นนั้น โดยตรงเมื่อเอารูปแบบนั้นๆ มาจัดสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ ก็สามารถกระตุ้นให้ ระลึกถึงท้องถิ่นหรือสถานที่นั้นๆทันที การสร้างของที่ระลึกรูปแบบเฉพาะงาน เป็นการสร้างเฉพาะเพื่อให้ แจก แลก ซื่อ

ขายในงานนั้นๆ โดยตรง เช่น งานแสดงสินค้า งานประกวด งานแต่ง งานศพ งานวันเกิด งานเลี้ยงส่ง เลี้ยงรุ่น งานศิษย์เก่า ฯลฯ ซึ่งงานเหล่านี้มักจะสร้างสิ่งอนุสรณ์ไว้เป็นลักษณะเฉพาะ เพื่อให้ผู้ร่วมกิจกรรมในงานใดระลึกถึงเมื่อเวลาผ่านไป

2.4.4.2 การกำหนดแบ่งจากวัสดุและเทคนิคการสร้าง การกำหนดแบ่งของที่ระลึกโดยกำหนดยึดความแตกต่างของวัสดุที่นำมาสร้าง หรือวัสดุชนิดเดียวกันแต่อาจสร้างเป็นรูปลักษณะขึ้นด้วยเทคนิคหรือวิธีการที่ต่างกัน อาจกำหนดแบ่งได้ดังนี้

(1) ของที่ระลึกที่สร้าง หรือดัดแปลงขึ้นจาก วัสดุธรรมชาติ ของที่ระลึกประเภทนี้อาจนำวัสดุในธรรมชาติมาเสริม เติม แต่ง ประกอบต่อ ดัดแปลง เป็นเครื่องใช้ไม้สอย เป็นเครื่องประดับ หรือวัตถุทางศิลปะซึ่งบางลักษณะของผลิตภัณฑ์ที่สร้างขึ้นจากวัสดุธรรมชาตินี้ ยังคงรูปแบบของธรรมชาติเดิม อาจแต่งเติมบ้างเพียงเล็กน้อย เช่น งานเปลือกหอย งานดอกไม้แห้ง ผลิตภัณฑ์จากน้ำเต้า ผลิตภัณฑ์จากกะลามะพร้าว ฯลฯ และบางลักษณะอาศัยเพียงคุณสมบัติทางกายภาพของวัสดุทางธรรมชาติมาประกอบรวมกันเป็นรูปแบบใหม่ตามความคิดและจินตนาการของผู้สร้างสรรค์ออกแบบ

(2) ของที่ระลึกที่สร้างขึ้นจากวัสดุสังเคราะห์ วัสดุสังเคราะห์แต่ละชนิดแต่ละประเภทที่มนุษย์ค้นพบและรู้จักนำมาใช้ในการสร้างผลิตภัณฑ์ ทำให้เกิดรูปแบบผลผลิตผสานสอดคล้องกับคุณสมบัติทางกายภาพของวัสดุนั้นๆ อยู่เสมอมา ซึ่งคุณสมบัติทางกายภาพของวัสดุแต่ละชนิดนั้นต่างกัน เมื่อนำมาสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ก็จะได้รูปลักษณะผลิตภัณฑ์ที่ไม่เหมือนกันและกรรมวิธีหรือเทคนิคในการสร้างก็ต่างกัน คุณค่าและนิยามในผลิตภัณฑ์ที่สร้างขึ้นนั้นขึ้นอยู่กับคุณสมบัติทางความรู้สึกที่วัสดุแต่ละประเภทสามารถแสดงคุณสมบัติให้ปรากฏด้วยเช่น แก้วมีความใส มีประกาย ทองมีความสุกปลั่ง พลาสติกมีสีสดใสสวย ฯลฯ ดังนั้นผลิตภัณฑ์จากวัสดุต่างๆ เมื่อสร้างขึ้นก็ถูกจัดแบ่งและเรียกต่างกันตามวัสดุที่สร้างเช่น เครื่องแก้ว เครื่องทอง ผลิตภัณฑ์โลหะ ฯลฯ นอกจากนี้ยังอาจแบ่งเรียกตามกรรมวิธีการผลิตหรือเทคนิคการสร้างอีก เช่น เครื่องถม เครื่องทอง หิน เครื่องแก้วเจียรไน ฯลฯ

(3) ของที่ระลึกที่สร้างขึ้นจากเศษวัสดุเศษวัสดุอาจเป็นวัสดุจากธรรมชาติหรือวัสดุสังเคราะห์ที่ถูกนำมาใช้งานแล้วเหลือ หรือเกิน หรืออาจเป็นวัสดุที่แยกออกมาจากส่วนนั้นๆ ของที่ระลึกที่ถูกสร้างประกอบหรือประดิษฐ์ขึ้นจากเศษวัสดุโดยทั่วไปมักจะแสดงให้เห็นถึง ฝีมือที่ประณีตละเอียดอ่อนความเป็นช่างหรือนักประดิษฐ์สร้างสรรค์ผลงานที่ถูกสร้างขึ้นเหล่านี้ส่วนมากถูกนำไปใช้เป็นของที่ระลึกเพื่อประโยชน์ในทางประดับตกแต่งมากกว่าอย่างอื่น การกำหนดแบ่งประเภทในลักษณะนี้ นอกจากกำหนดจากลักษณะเด่นของวัสดุที่กล่าวมาแล้วยังมีของที่ระลึกที่สร้างขึ้นจากวัสดุผสมอีกประเภทหนึ่ง เป็นการสร้างผลิตภัณฑ์ขึ้นโดยใช้วัสดุธรรมชาติประกอบเข้ากับวัสดุสังเคราะห์เช่น พวงกุญแจหล่อด้วยพลาสติก ภายในมีสัตว์เล็กๆจำพวกปูหรือหอย ฯลฯ

2.4.4.3 การกำหนดแบ่งจากรูปลักษณะที่ปรากฏ เป็นการกำหนดแบ่งจากรูปลักษณะที่พบเห็นอยู่โดยทั่วไป แล้วนำมาแยกกลุ่มแบ่งพวกกำหนดประเภทให้ชัดเจนออกไปโดยกำหนดจากรูปลักษณะเป็นเกณฑ์หลักซึ่งอาจแบ่งแยกได้ดังนี้ (ศาสตรพันธุ์ นามแฝง 2529 : 19-22)

(1) รูปลักษณะตัวอักษร เป็นการนำตัวอักษรย่อหรือคำเต็มชื่อบุคคล สถานที่ ฯลฯ มาจัดทำเป็นของที่ระลึก เช่น การนำชื่อเล่นของบุคคลมาจดด้วยหนังเป็นพวงกุญแจ จดด้วยทองเป็นจี้ห้อยคอ การนำอักษรย่อของสถาบันต่างๆมาทำเป็นโล่ ธง เหรียญ เข็มขัด ฯลฯ

(2) รูปลักษณะเรขาคณิต เป็นการนำเอารูป และลวดลายทางเรขาคณิตมา สร้างเป็น สื่อสัญลักษณ์ในรูปแบบของสิ่งต่างๆ

(3) รูปลักษณะตามลัทธิและความเชื่อเป็นการนำเอาสมมุติเทพ รูปสัตว์ในวรรณคดีหรือ สิ่งเคารพบูชาอื่นๆ มาจัดสร้างเป็นของที่ระลึก

(4) รูปลักษณะธรรมชาติ เป็นการนำเอาสิ่งที่มีอยู่ หรือสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาตินำมาทำเป็นรูปแบบของที่ระลึกซึ่งอาจเป็นรูปแบบของคน สัตว์ ทิวทัศน์ โลก จักรวาล ฯลฯ

(5) รูปลักษณะผลผลิต และเครื่องมือเครื่องใช้ เป็นการนำเอาผลิตภัณฑ์สินค้าประเภทต่างๆทั้งที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้เครื่องประดับของบริโภคมารวมจัดทำให้อยู่ในลักษณะของที่ระลึก

(6) รูปลักษณะอิสระ เป็นรูปลักษณะที่สร้างสรรค์ขึ้นมาด้วยความคิด และจินตนาการที่ไม่ติดมัดอยู่กับธรรมชาติหรือรูปแบบใดๆเป็นการถ่ายทอดให้เห็นความรู้สึกอย่างอิสระในทางด้านรูปแบบ

2.5 การออกแบบบรรจุภัณฑ์เบื้องต้น

การออกแบบบรรจุภัณฑ์ (Packaging Design) Packaging design is a highly personal, emotional result of listening to, understanding, and interpreting a marketing strategist's brief and client need (Michael Peters, Graphic Packaging 1989) คือ การเรียนรู้ ทำความเข้าใจ และประมวลความต้องการทางด้านการตลาด และความต้องการของผู้บริโภค เพื่อออกแบบบรรจุภัณฑ์สำหรับใช้ในการบรรจุสินค้าเพื่อการจัดจำหน่าย ทั้งด้านประโยชน์ใช้สอย และภาพลักษณ์ เพื่อสนองความต้องการด้วยต้นทุนที่เหมาะสมการออกแบบบรรจุภัณฑ์ แบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ

2.5.1 การออกแบบโครงสร้าง (Structural Design) การออกแบบโครงสร้าง หมายถึง การกำหนดลักษณะรูปร่าง รูปทรง ขนาด ปริมาตร ส่วนปริมาตรอื่นๆ ของวัสดุที่จะนำมาผลิต และประกอบเป็นภาชนะบรรจุให้เหมาะสมกับหน้าที่ใช้สอยตลอดจนกรรมวิธีการผลิต การบรรจุ การเก็บรักษาและการขนส่ง การออกแบบและโครงสร้างของบรรจุภัณฑ์นั้น ผู้ออกแบบจะมีบทบาทสร้างสรรค์บรรจุภัณฑ์ประเภท Individual Package และ Inner Package ที่สัมผัสอยู่กับผลิตภัณฑ์ชั้นแรกและชั้นที่ 2 เป็นส่วนใหญ่แต่จะมีรูปร่างลักษณะอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับผลิตภัณฑ์ (Product) ว่าเป็นผลิตภัณฑ์ประเภทใดเป็นตัวกำหนดขึ้นมา ซึ่งผู้ออกแบบจะต้องศึกษา ข้อมูลของผลิตภัณฑ์ที่จะต้องบรรจุ และออกแบบโครงสร้างเพื่อรองรับการบรรจุให้เหมาะสมโดยอาจจะกำหนด ให้มีลักษณะพิเศษเฉพาะหรือทำให้มีรูปร่างที่เหมาะสมแก่การจับถือ หิ้วและอำนวยความสะดวกต่อการนำเอาผลิตภัณฑ์ภายในออกมาใช้พร้อมทั้งทำหน้าที่ให้ความป้องกันคุ้มครอง

ผลิตภัณฑ์โดยตรงอีกด้วย ตัวอย่างเช่นกำหนด Individual package ครีมเทียมสำหรับชงกาแฟบรรจุในซอง อลูมิเนียมฟอยล์แล้วบรรจุในกล่องกระดาษแข็งแบบพับ (Folding carton) รูปสี่เหลี่ยมอีกชั้นหนึ่ง ทั้งนี้ เพราะเนื้อหา (Content) ผลิตภัณฑ์เป็นผงจึงต้องการวัสดุ สำหรับบรรจุที่สามารถกันความชื้นได้ดีการใช้แผ่น อลูมิเนียมฟอยล์บรรจุก็สามารถป้องกันความชื้นได้ดีสามารถพิมพ์ลวดลายหรือข้อความบนผิวได้ดีกว่า ถุงพลาสติก อีกทั้งยังเสริมสร้างภาพพจน์ความพึงพอใจ (The prestige desired) ในผลิตภัณฑ์ให้เกิดแก่ผู้ใช้ และเชื่อถือในผู้ผลิตต่อมา การบรรจุในกล่องกระดาษแข็งอีกชั้นหนึ่งก็เพราะว่า บรรจุภัณฑ์ชั้นแรก เป็นวัสดุ ประเภทอ่อนตัว (Flexible) มีความอ่อนแอด้านการป้องกันผลิตภัณฑ์จากการกระทบกระแทกทะลุใน ระหว่างการขนย้าย ตลอดจนยากแก่การวางจำหน่ายหรือตั้งโชว์ จึงต้องอาศัยบรรจุภัณฑ์ชั้นที่ 2 เข้ามาช่วย เพื่อการทำหน้าที่ประการหลังดังกล่าวจากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าเพียงแค่ขั้นตอนการกำหนดการเลือกวัสดุ ให้เหมาะสมกับผลิตภัณฑ์นั้น ผู้ออกแบบจะต้องอาศัยความรู้และข้อมูลตลอดจนปัจจัยต่างๆ เข้ามาพิจารณา ตัดสินใจร่วมในกระบวนการออกแบบ เช่นราคา วัสดุ การผลิตเครื่องจักร การขนส่ง การตลาด การพิมพ์ ฯลฯที่จะต้องพิจารณาว่ามีความคุ้มค่า หรือการเป็นไปได้ในระบบการผลิต และจำหน่ายเพียงใดแล้วจึงจะ มากำหนดเป็นรูปร่างรูปทรง (Shape Form) ของบรรจุภัณฑ์อีกชั้นหนึ่ง ว่าบรรจุภัณฑ์ควรจะออกมาใน รูปลักษณะอย่างไร ซึ่งรูปเรขาคณิต รูปทรงอิสระ ก็มี ข้อดี-ข้อเสีย ในการบรรจุการใช้เนื้อที่และมีความ เหมาะสมกับชนิดประเภทของผลิตภัณฑ์ที่มีความแตกต่างกันไป วัสดุแต่ละชนิดก็มีข้อจำกัดและสามารถ ดัดแปลงประโยชน์ได้เพียงใด หรือใช้วัสดุมาประกอบก็จะเหมาะสมดีกว่า หรือลดต้นทุนในการผลิตที่ดีที่สุด สิ่งต่างๆเหล่านี้ที่ผู้ออกแบบจะต้องพิจารณาประกอบด้วย ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าในขั้นตอนการออกแบบ โครงสร้างบรรจุภัณฑ์ นักออกแบบเชื่อว่าสร้างสรรค์ได้ตามใจแต่กลับต้องใช้ความรู้และข้อมูลจากหลาย ด้านมาประกอบกันจึงจะทำ (www.mew6.com)

2.5.2 การออกแบบกราฟิก (Graphic Design) การออกแบบกราฟิกบนบรรจุภัณฑ์ คือ การควบคุม องค์ประกอบทางการออกแบบ 4 ประการ ให้เกิดความสัมพันธ์กันอย่างลงตัว เพื่อสร้างรูปแบบที่มีความ แตกต่างและมีเอกลักษณ์ของบรรจุภัณฑ์นั้นๆ องค์ประกอบทั้ง 4 คือ

2.5.2.1 ตัวอักษร (Typography) เป็นองค์ประกอบพื้นฐาน ในการออกแบบซึ่งนอกจากจะใช้สื่อ ความแล้วยังใช้สื่อถึงบุคลิกของบรรจุภัณฑ์ที่แตกต่างกันตาม (Concept) ที่กำหนดขึ้นเช่น Modern , Classic, Dynamic, Fashion ฯลฯ สิ่งที่ควรระวังในการออกแบบด้วยตัวอักษรคือระวังอย่าให้มีข้อมูลมากเกินไปที่จะอ่าน ได้จากการมองแบบผ่านๆ (Glance) หลีกเลี่ยงการใช้ตัวอักษรที่มีความหนาหรือ ขนาดเท่ากัน หลีกเลี่ยงการ ใส่ข้อมูลมากเกินไป บนด้านหน้าของบรรจุภัณฑ์

2.5.2.2 สี (Color) เป็นองค์ประกอบหลัก ของการออกแบบในการเสริมสร้างความโดดเด่น และเพิ่มความน่าสนใจให้แก่บรรจุภัณฑ์ นอกจากนั้นสีบนบรรจุภัณฑ์ยังสามารถใช้สื่อถึงผลิตภัณฑ์ที่ บรรจุอยู่ภายในเช่นสีเขียวแสดงถึงผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ สีฟ้าแสดงถึง ผลิตภัณฑ์จากนม ใช้สื่อถึง ความแตกต่างของสายผลิตภัณฑ์ เช่น สีน้ำตาลแทนรสช็อคโกแลต

2.5.2.3 ภาพประกอบ (Key Visual) เป็นองค์ประกอบเสริม(Optional) สำหรับการออกแบบ โดยมักใช้เพื่อดึงดูดความสนใจเพื่อให้เกิด Ompulse Purchasc เช่น ภาพอาคารหรือผักผลไม้สดน่ารับประทานแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

- (1) ภาพประกอบที่เป็นภาพเหมือนจริง
- (2) ภาพประกอบที่เป็นภาพวาด (Illustation) โดยภาพเหมือนจริงมักให้อารมณ์และความรู้สึกมากกว่า

2.5.2.4 ข้อมูลผลิตภัณฑ์ (Total Pack Data) เป็นองค์ประกอบที่จำเป็นบน บรรจุภัณฑ์ (Functional elements) ซึ่งใช้ในการนำเสนอข้อมูลของผลิตภัณฑ์ เช่น ส่วนประกอบต่างๆ รายละเอียดของผู้ผลิต ฯลฯ ข้อมูลเหล่านี้มักจะนำเสนอในส่วนที่เป็นด้านข้าง หรือด้านหลัง (Secondary panel) ของบรรจุภัณฑ์

2.6 วัสดุบรรจุภัณฑ์

วัสดุบรรจุภัณฑ์ที่ร่วมสมัยในขณะนี้มีความหลากหลายในคุณลักษณะและคุณภาพเป็น อย่างมาก เจื่อนใจอันดับแรกสุดที่ผู้ออกแบบบรรจุภัณฑ์และผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องพิจารณาร่วมกันก็คือการเลือกวัสดุที่เหมาะสมกับบรรจุภัณฑ์และสามารถใช้งานได้ดี (Choosing a suitable package material with good workability) สิ่งที่สำคัญที่สุดของการเลือกวัสดุก็คือ “การรู้จักประสานประโยชน์ของวัสดุ” (The combination of materials) เพราะการออกแบบนั้นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการผลิต (Based On Productivity) ข้อควรคำนึงที่ว่าด้วย การคุ้มครองผลิตภัณฑ์และการ เอื้ออำนวยความสะดวกต่อผู้ใช้ที่ดีกว่า ควรจะนำมาใช้พิจารณาโดยนำเอาคุณลักษณะคุณสมบัติที่ ดีเด่นของวัสดุต่างชนิดมาสร้างสรรค์ตัดแปลงอย่างชาญฉลาดและเกิดความเหมาะสมยิ่งในสภาวะการแข่งขันการแบ่งส่วนตลาด (Segmentation) ของสินค้าเช่นในปัจจุบันการเลือกวัสดุเพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับการขายด้วย

2.6.1 กระดาษ เป็นวัสดุที่แพร่หลายและนิยมใช้กันมากที่สุดเพราะสามารถออกแบบสร้างสรรค์เป็นบรรจุภัณฑ์ได้มากมายหลายชนิดอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งอาจจะต้องอาศัยคุณสมบัติทางกายภาพของกระดาษ ที่สามารถ ตัด ดัด พับ งอ ได้ง่าย มากำหนดสร้างเป็นรูปร่าง รูปทรงต่างๆ ขึ้นมาเป็นถุง เป็นกล่อง เป็นซอง หรือกระป๋องได้หลายวิธี ดังนั้นคุณสมบัติของกระดาษที่ทำจากเยื่อไม้ธรรมชาติ จึงได้รับการพัฒนาปรับปรุงคุณภาพมากขึ้นโดยการผนึกหรือเคลือบเข้ากับวัสดุอื่นๆ เพื่อให้สามารถสร้างสรรค์เป็นโครงสร้างบรรจุภัณฑ์ และกระทำหน้าที่บรรจุห่อหุ้มผลิตภัณฑ์ได้หลายประเภทขึ้น

มาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมแบ่งกระดาษเขียนออกเป็น 4 ประเภท

2.6.1.1 กระดาษปอนด์แบ่งออกเป็น 7 ชนิด ได้แก่

- (1) กระดาษปอนด์สำหรับพิมพ์
- (2) กระดาษปอนด์สำหรับพิมพ์ออฟเซต
- (3) กระดาษปอนด์สำหรับเขียน

- (4) กระดาษปอนด์สำหรับพิมพ์เขียน
- (5) กระดาษปอนด์สำหรับอัดสำเนา
- (6) กระดาษปอนด์สำหรับแอร์เมล์
- (7) กระดาษโปสเตอร์หรือกระดาษเอเอ็มจี

2.6.1.2 กระดาษอาร์ต คือ กระดาษซึ่งเคลือบด้วยสารสีขาวหน้าเดียวหรือสองหน้า เพื่อให้ผิวกระดาษมันเรียบ

2.6.1.3 กระดาษวาดเขียน คือ กระดาษเนื้อหนาผิวหยาบ ทนต่อการขูดลบ เหมาะสำหรับเขียนด้วยดินสอ น้ำหมึก หรือระบายด้วยน้ำ

2.6.1.4 กระดาษปก คือ กระดาษหนาที่ทรงรูปด้วยดี ใช้ทำปกหนังสือหรือปกสมุด และมีความทนทานต่อการพับ

ลักษณะของบรรจุภัณฑ์กระดาษที่ปรากฏทั่วไปอยู่ในท้องตลาดได้แก่

(1) กล่องกระดาษแข็งแบบพับ (Folding Cartons) เป็นกล่องกระดาษที่นิยมใช้กันแพร่หลาย มีราคาถูก ทั้งวัสดุและกรรมวิธีการผลิตสามารถที่จะพับเก็บแบบราบได้เมื่อไม่ต้องการใช้งาน ทำให้ประหยัดเนื้อที่ในการเก็บและขนส่ง สามารถพิมพ์สีสัน ลวดลายได้หลากหลายวิธี การออกแบบกราฟิกบนบรรจุภัณฑ์ ประเภทนี้สามารถที่จะกระทำได้ง่าย และไม่จำกัดในกรรมวิธีการพิมพ์ มีทั้งแบบพับและขนาดที่มากมายหลากหลายรูปแบบ กล่องกระดาษแข็งพับ อาจจะให้คำนิยามว่าเป็นภาชนะบรรจุแบบเปิดทำจากกระดาษประเภท Bending Board ที่พับเหนียว และอัดแน่น สามารถที่จะตัดและทำแบบพับได้หลายขนาด หลายรูปร่างพับทากาวโดย ผู้ผลิต นำมาประกอบเป็นรูปแบบ (Set up) เพื่อการบรรจุและปิดโดยผู้ใช้ กระดาษทำกล่องนี้ส่วนใหญ่เป็นกระดาษแข็งชนิดบาง แต่มีความเหนียวและทนต่อการพับไปมา สามารถพับได้ถึง 180° โดยไม่ปริขาด ผิวด้านหน้ากระดาษมักปรับปรุงคุณภาพ เช่น เคลือบหรือฟอกสี ให้มีความเหมาะสมกับคุณภาพของการพิมพ์ หรือเพื่อให้เหมาะสมกับหน้าที่ในการป้องกันการเปียกชื้น ที่จะเกิดจากการบรรจุของเหลวได้ด้วย ดังนั้นกล่องกระดาษแข็งแบบพับเราจึงมักพบเห็นในท้องตลาดในรูปแบบบรรจุภัณฑ์ภายนอก ของผลิตภัณฑ์ประเภท ยา อาหาร เครื่องสำอาง เป็นต้น

(2) กระดาษแข็งแบบตายตัว (Rigid Boxes) บรรจุภัณฑ์กล่องกระดาษแข็ง โดยปกติมักทำจากกระดาษแข็งประเภท Non Bending Board ที่มีความหนาอยู่ระหว่าง 0.020 นิ้ว ถึง 0.120 นิ้ว กล่องประเภทนี้เป็นกล่องประกอบสำเร็จรูปที่นำสู่ผู้ใช้ในรูปแบบที่พร้อมสำหรับการใช้งานได้ทันที (Ready to use) หรือเป็นชิ้นส่วนของกระดาษเปล่าที่ผู้ใช้ต้องนำมาประกอบก่อนบรรจุ รูปทรงต่างๆทั่วไปของกล่องกระดาษแข็งแบบตายตัวคือรูปสี่เหลี่ยมมุมฉากประกอบด้วยโครงสร้าง 2 ชั้นทำให้แข็งแรงด้วยขอบมุมในแนวตั้ง เนื้อกระดาษที่ใช้ทำกล่องชนิดนี้เป็นกระดาษแข็งหนาที่พับแล้วอาจเกิดการปริหรือฉีกขาดได้ง่าย โดยเฉพาะบริเวณการพับและรอยต่อของมุมกล่องขนาดใหญ่ ซึ่งอาจจะใช้วัสดุอื่นๆ เช่น ผ้าเทป พลาสติก โลหะ ฯลฯ มาประกอบเพื่อการยึดเหนี่ยวรั้ง (Stay) เพื่อเพิ่มความแข็งแรงในกรณีที่ต้องการตกแต่งกล่องด้าน

ในก็มักจะมีการปิดผนึก ด้วยกระดาษเนื้อละเอียดอีกชั้นหนึ่ง ส่วนด้านนอกนั้นจะห่อหุ้ม (Over wrapped) ด้วยวัสดุ ตกแต่งต่างๆ ปิดบนกล่องกระดาษแข็งอีกก็ได้

กล่องกระดาษลูกฟูก (Corrugated paperboard boxes) ตามมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมกระดาษลูกฟูกมีนิยามดังนี้

กระดาษทำลูกฟูก (Corrugating medium) หมายถึง กระดาษที่นำมาใช้ทำเป็นลอน เพื่อประกอบเป็นแกนกลางของแผ่นลูกฟูก

กระดาษลูกฟูก หมายถึง กระดาษทำลูกฟูกที่ได้นำมาขึ้นลอนแล้ว

แผ่นลูกฟูก (Corrugated board) หมายถึง กระดาษที่มีโครงสร้างประกอบด้วยกระดาษสำหรับทำผิวกล่องอย่างน้อย 2 แผ่น กับกระดาษลูกฟูกอย่างน้อย 1 แผ่น สำหรับนำไปใช้ในการทำกล่อง

แผ่นกระดาษลูกฟูก ประกอบด้วยกระดาษ 2 ชนิด คือ

กระดาษทำผิวกล่อง (Liner board)

กระดาษทำลูกฟูก (Corrugating medium)

2.6.1.5 ลอนลูกฟูกที่นิยมใช้ ลอนลูกฟูกมีหลายชนิดด้วยกัน แตกต่างกันตามจำนวนลอนต่อเมตรและความสูงของลอน ในกรณีลอนชนิดเดียวกันก็อาจแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ขึ้นอยู่กับเทคนิคของผู้ผลิตเครื่องจักรแต่ละราย ลอนที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย ได้แก่ ลอน A, B, C, และ E

(1) กระดาษลูกฟูกชนิด ลอน A คุณสมบัติสามารถรับแรงกระแทกได้ดี ทนต่อการวางทับซ้อนหลายๆชั้น

(2) กระดาษลูกฟูกชนิด ลอน B คุณสมบัติ สามารถต้านต่อแรงกดได้ดี สามารถพับเป็นกล่องได้ง่ายกระดาษลูกฟูกชนิด ลอน C คุณสมบัติ อยู่ระหว่างกลางชนิด A และ B จึงทำให้ทนทานต่อการวางซ้อนได้ดีและพับเป็นรูปร่างได้ง่ายพอสมควร ดังนั้นถ้าผลิตภัณฑ์มี น้ำหนักปานกลาง ควรเลือกใช้กล่องชนิดที่ทำจากลอนชนิดนี้

(3) กระดาษลูกฟูกชนิด ลอน E คุณสมบัติ เป็นลอนชนิดพิเศษ มักใช้กับงานชนิดพิเศษ กระดาษที่ทำกระดาษลูกฟูกชนิดนี้มักเป็นกระดาษที่ดีกว่าชนิดอื่นๆ สามารถพิมพ์ได้ดีและใช้กับเครื่อง นอกจากนี้ยังสามารถนำลอนชนิดต่างๆกันมาประกบกัน เช่น AA, BB ,AB ,BC ฯลฯ ในการเลือกใช้ลอนของกระดาษลูกฟูกนั้น ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของสิ่งที่จะบรรจุกล่องตามความเหมาะสม

2.6.1.6 ประเภทของกระดาษลูกฟูก สามารถแบ่งแผ่นกระดาษลูกฟูกตามชั้นของกระดาษได้ดังนี้

(1) แผ่นกระดาษลูกฟูก 2 ชั้น หรือแผ่นกระดาษลูกฟูก 1 หน้า Single faced corrugated ประกอบด้วยลอนลูกฟูก 1 ลอน ประคองกับกระดาษแผ่นเรียบ 1 ชั้น เนื่องจากสามารถพับม้วนองได้ง่าย จึงเหมาะสำหรับห่อหุ้มป้องกันการแตกหักได้ดี

(2) แผ่นกระดาษลูกฟูก 3 ชั้น หรือแผ่นกระดาษลูกฟูก 2 หน้า (1 ชุด) Single wall or double faced corrugated ประกอบด้วยลอนลูกฟูก 1 ลอนปะติดกับกระดาษ แผ่นเรียบ 2 แผ่น ทั้งสองด้านของลอน B และลอน C มักใช้กันมากในการทำกล่องเพื่อใช้ในการขนส่ง ส่วนลอน E มักใช้กับกล่องไค้ทหรือกล่องลูกฟูกขนาดเล็ก

(3) แผ่นกระดาษลูกฟูก 5 ชั้น (2 ชุด) Double wall corrugated ประกอบด้วยกระดาษ 5 ชั้นที่ 1, 3, 5 เป็นแผ่นกระดาษแผ่นเรียบ ส่วนชั้นที่ 2 และ 4 เป็นลอนลูกฟูกมักใช้ลอน A ผสมกับลอน B เป็นส่วนมาก

(4) แผ่นกระดาษลูกฟูก 7 ชั้น (3 ชุด) Triple wall corrugated ประกอบด้วยกระดาษ 7 ชั้น ชั้นที่ 1, 3, 5 และ 7 เป็นกระดาษแผ่นเรียบ ส่วนชั้นที่ 2, 4, และ 6 เป็นลอนลูกฟูกมักใช้ลอน A ผสมกับลอน B เป็นส่วนมาก

2.7 ระบบการพิมพ์

ระบบการพิมพ์ ที่ใช้ในการสร้างสรรค์ตกแต่ง ลักษณะกราฟิก บนบรรจุภัณฑ์ในวงการอุตสาหกรรมทุกวันนี้ ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับหลักการพิมพ์ 4 กระบวนการใหญ่ๆ ตามลักษณะของการสร้างแม่พิมพ์คือ

2.7.1 กระบวนการพิมพ์ผิวนูน (Relief printing process) ได้แก่ การพิมพ์ระบบ Press letter และ การพิมพ์ระบบ Flexo

2.7.1.1 การพิมพ์โดยระบบเลตเตอร์เพรส เป็นระบบการพิมพ์ที่เก่าแก่ที่สุด มีอายุกว่า 500 ปีมาแล้ว โดยนักประดิษฐ์ ชาวเยอรมันชื่อ กูเตนเบอร์ก (Gurenburg) เป็นผู้คิดค้นการพิมพ์โดยใช้ตัวอักษรแต่ละตัวมาผสมกัน เป็นคำขึ้นได้คนแรก ทำให้การพิมพ์หนังสือเป็นที่แพร่หลาย ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา การเกิดภาพในการพิมพ์ของระบบนี้ เกิดขึ้นโดยวิธีที่กระดาษถูกกดลงบน แม่พิมพ์ ที่ได้รับการคลึงหมึกแล้วโดยตรง การกดทับลงไปทำให้หมึกถ่ายทอดลงบนกระดาษเกิดเป็นภาพพิมพ์ขึ้น แม่พิมพ์ของระบบเลตเตอร์เพรส มีลักษณะ นูนสูงขึ้นมาจากพื้น คือส่วนที่เป็นภาพจะสูงขึ้นมาสูงกว่า บริเวณที่ไม่ใช่ภาพ หมึกจะจับติดเฉพาะบริเวณที่เป็นภาพสูงขึ้นมาเท่านั้น แม่พิมพ์อาจเป็นตัวเรียงโลหะ หรือเป็นบล็อกทั้งชิ้นก็ได้ สำหรับตัวเรียงโลหะนั้น ทำด้วยโลหะผสม ของตะกั่วและดีบุก กดเป็นส่วนใหญ่ มีความสูงจากฐานจนถึงผิวตัวอักษร 0.918 นิ้ว ตัวอักษรที่ใช้มีขนาดแตกต่างกันทั้งความสูง และความหนา ดังที่เห็นในหนังสือทั่ว ๆ ไป ตัวเรียงโลหะนี้จะใช้เรียงได้เฉพาะข้อความที่เป็นตัวอักษรเท่านั้น ส่วนพวกแผนภูมิ กราฟ ตาราง หรือภาพจะต้องใช้แม่พิมพ์ที่เป็นบล็อกแทน การพิมพ์ในระบบนี้ เหมาะสำหรับการใช้พิมพ์บรรจุภัณฑ์ที่ทำมาจากวัสดุจำพวกกระดาษเป็นส่วนใหญ่เช่น พิมพ์บนกล่องกระดาษแข็งแบบพับ ถุงกระดาษ ซองกระดาษ หรือพิมพ์เป็นแบบตราฉลากสำหรับ ปิดผนึกบน บรรจุภัณฑ์ เป็นต้น แต่ข้อเสียของคุณภาพการพิมพ์ก็มีอยู่ เช่น ทำให้เกิดรอยคูนูนขึ้นด้านหลังของกระดาษ ขอบภาพและตัวอักษรไม่เรียบ เนื่องจากกระดาษและแม่พิมพ์โลหะ

ถูกกดอัดให้สัมผัสและดึงกระดาษออกมาโดยตรง อีกทั้งแม่พิมพ์ทำด้วยโลหะแข็ง อาจทำให้เกิดการทะลุฉีกขาดจากการกดอัดพิมพ์ได้(www.agro.ac.th)

2.7.1.2 การพิมพ์ระบบเฟลคโซ หลักการพิมพ์ระบบเฟลคโซ นั้น แม่พิมพ์ทำด้วยยางบริเวณที่เกิดภาพ จะหมุนสูงขึ้นมาจากพื้นเช่นเดียวกับ แม่พิมพ์ในระบบเลตเตอร์เพรส การทำ แม่พิมพ์จะต้องทำแม่พิมพ์บนสังกะสีก่อนแล้วจึงเอา Bakelite ไปทาบนแผ่นสังกะสี ที่กัดกรดเป็น แม่พิมพ์เมื่อถ่ายแบบมาแล้วนำแผ่นยาง ไปอัดบน Bakelite จึงจะได้ แม่พิมพ์ยางออกมา กรรมวิธีคล้ายคลึงกับการทรายางที่ใช้ปั๊มในสำนักงานทั่วไป แม่พิมพ์ยาง ที่ได้เรียกว่า Polymer plate ซึ่งเป็นยางสังเคราะห์ มีความเหมาะสมในการใช้งาน เพราะทนทานรับหมึกได้ดี ระบบการพิมพ์จะมีลูกกลิ้งยางจุ่มอยู่ในอ่างหมึก ลูกกลิ้งจะพาหมึกมาติดที่ลูกกลิ้งเหล็ก ลูกกลิ้งเหล็กนี้จะถ่ายถอดหมึกไปให้ลูกกลิ้งอีกลูก ที่จะถ่ายถอดหมึกให้แม่พิมพ์ยางแล้วค่อย ถ่ายถอดลงบนผิว ของวัตถุ โดยมีลูกกลิ้งเหล็กอีกอันติดอยู่ บรรจุภัณฑ์ที่ทำด้วยระบบเฟลคโซ ได้แก่ กล่องกระดาษลูกฟูก ถุงกระดาษ ถุงปูนซีเมนต์ ถุงใส่ปุ๋ย ถุงพลาสติกใหญ่ๆ เป็นต้น(ประชิด ทิณบุตร ,2541:158)

2.7.2 กระบวนการพิมพ์ร่องลึก (Intaglio printing process) เช่น การพิมพ์ระบบ กราเวียร์

2.7.2.1 การพิมพ์ระบบกราเวียร์ เป็นกรรมวิธีการพิมพ์ แบบแม่พิมพ์ร่องลึก Intaglio ซึ่งส่วนที่เป็นภาพ หรือลายเส้นที่พิมพ์ จะถูกกัดเจาะ เป็นบ่อเล็กๆจำนวนนับล้านบ่อเรียกว่า เซลล์ ซึ่งขังหมึกสำหรับที่จะพิมพ์ลงบนวัสดุอะไรก็ตาม ส่วนบริเวณที่ไม่ใช่ภาพ จะเป็นผิวเรียบและอยู่สูงกว่าบ่อหมึก บ่อหมึกแต่ละบ่อแยกออกจากกันโดยผนัง ที่เรียกว่า เซลล์ บ่อเล็กๆนี้ขังหมึกไว้ในปริมาณที่ไม่เท่ากันแล้วแต่ขนาดของบ่อปริมาณหมึก ถ้ามากก็จะทำให้สีเข้มมากกว่าบ่อที่มีหมึกน้อยกว่าทำให้สามารถพิมพ์ภาพที่มีโทนต่อเนื่องได้ แม่พิมพ์กราเวียร์นี้ทำมาจากเหล็กรูปทรงกระบอก ซึ่งมีผิวชุบด้วยทองแดง และบ่อหมึกเล็กๆ ก็จะถูกกัดลงในชั้นของทองแดงนี้ หรือแม่พิมพ์อาจนำมาเป็นแผ่น แล้วนำมาหุ้มรอบลูกกลิ้งเหล็กอีกชั้นหนึ่ง หลักการพิมพ์กราเวียร์ แม่พิมพ์ที่ถูกกัดเป็นภาพแล้ว จะหมุนอยู่ในอ่างหมึกเหลวเหมือนกับการพิมพ์ แบบเฟลคโซ หมึกจะเกาะอยู่ในบ่อหมึกที่กัดไว้และจะมีมีดปาดหมึก(Doctor blade) เป็นเหล็กสปริง ยาว ๆ กดแนบ สนิทอยู่กับผิว ของแม่พิมพ์ทำหน้าที่ปาดหมึกออกจากผิว หมึกก็จะติดอยู่กับเฉพาะในบ่อหมึก เมื่อผ่านวัสดุแผ่นเรียบเข้าไปจะมีลูกกลิ้งเหล็กทำหน้าที่กด (Impression) วัสดุติดกับ แม่พิมพ์หมึกเหลวเมื่อรับแรงอัดก็จะถ่ายถอดหมึก (Transfer) จากแม่พิมพ์ ลงบนผิวของวัตถุเป็นลายเส้นทางกราฟิกออกมา การพิมพ์ระบบกราเวียร์ เป็นระบบการพิมพ์ที่สามารถผลิตภาพลายเส้น (Line Work) และภาพฮาล์ฟ โทน (Half Tone) ได้อย่างมีคุณภาพและรวดเร็ว อีกทั้งยังพิมพ์บนผิววัตถุต่างๆได้อีกหลายประเภท โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรจุภัณฑ์ที่ทำจากวัสดุจำพวกพลาสติกและอลูมิเนียมฟอยล์ ระบบการพิมพ์ในระบบนี้จึงเป็นที่นิยมใช้ ในการบรรจุภัณฑ์เป็นจำนวนมาก เพราะคุณภาพการพิมพ์ทัดเทียมกับระบบออฟเซต ได้เช่นกันบรรจุภัณฑ์ ที่ใช้การพิมพ์ระบบกราเวียร์นี้ได้แก่ กล่องกระดาษพับ ห่อของที่ยืดหยุ่นได้ (Polyethylene, Polypropylene, Cellophane, Nylon, Polyester, Vinyl, Foil, ect.) กระดาษห่อของขั้วญ กระดาษ

ห่อของ ฉลาก ตรา ทั้งแผ่นและม้วน ประเภทสิ่งพิมพ์พิเศษอื่นๆ สิ่งพิมพ์พิเศษ กั้นกรองนุหรี กระจ่างโลหะ เป็นต้น(www.agro.ac.th)

2.7.3 กระบวนการพิมพ์พื้นราบ (Planographic printing process) ได้แก่การพิมพ์ในระบบออฟเซต

2.7.3.1 การพิมพ์ระบบออฟเซต การพิมพ์ด้วยระบบออฟเซตเป็นที่แพร่หลายนิยมใช้กันทั่วโลก จะสังเกตได้ว่าในปัจจุบัน ระบบนี้มีส่วนผูกพันกับชีวิตประจำวันจนแยกไม่ออกไม่ว่าหนังสือพิมพ์ หนังสือตำรา นวนิยาย วารสารรายสัปดาห์ รายเดือน โปสเตอร์ แผ่นพับหรือโบรชัวร์ ทุกรายการนี้พิมพ์ด้วยระบบออฟเซตทั้งสิ้นหรืออาจจะกล่าวได้ว่าการพิมพ์ด้วยระบบออฟเซตมีบทบาทเข้ามาแทนที่ระบบเลตเตอร์เพรสที่ล้าหลังไป งานออฟเซตสามารถให้คุณค่าของงานพิมพ์ได้สูง เนื่องจากการผสมผสานของเม็ดสกรีนได้อย่างละเอียด หลักการพิมพ์ในระบบนี้ มีความแตกต่างจากการพิมพ์ระบบเลตเตอร์เพรสโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ

(1) แม่พิมพ์เป็นแบบฉิวระนาบแทนที่จะเป็นตัวนูน

(2) แม่พิมพ์จะรับหมึก แล้วถ่ายทอดภาพไปยังตัวกลางคือฝ้ายางเบลงเกตแล้วจึงลงไปบนกระดาษไม่ใช่เป็นการสัมผัสโดยตรงเหมือนระบบเลตเตอร์เพรส

(3) การที่แม่พิมพ์เป็นแบบฉิวระนาบ ทำให้ส่วนที่เป็นภาพที่ต้องรับหมึก และส่วนที่ไม่ใช่ภาพ ที่จะรับหมึกไม่ได้ อยู่ในระดับเดียวกัน จึงต้องหาวิธีที่จะทำให้ส่วนที่เป็นภาพเท่านั้นที่รับหมึก และถ่ายทอดไปยังเบลงเกต ซึ่งทำได้โดยการนำน้ำมาเคลือบผิวส่วนที่ไม่ใช่ภาพ แล้วปล่อยให้ส่วนที่เป็นภาพ (ซึ่งไม่รับน้ำหมึก) รับหมึก ดังนั้นระบบออฟเซตจึงมีน้ำเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

(ประชิด ทิณบุตร,2541:165)

2.7.4 กระบวนการพิมพ์ผ่านฉากพิมพ์(Serigraphic printing process) ได้แก่การพิมพ์ระบบซิลค์สกรีน (Silk screen)

2.7.4.1 การพิมพ์ซิลค์สกรีน ก็คือการนำผ้าไหม(Silk) ที่ผลิตขึ้นมาเพื่อการพิมพ์นี้ โดยเฉพาะนำมาซึ่งให้ตั้ง กับขอบไม้หรือกรอบโลหะ แล้วสร้างภาพขึ้นบนผ้าไหมซึ่งมีสภาพเป็นฉากพิมพ์(Screen) ปิดกันในส่วนที่ไม่ต้องการให้เกิดเป็นภาพที่ติด และปล่อยให้ส่วนที่ต้องการให้เป็นภาพโปร่งไว้ การพิมพ์ปิดกันผ้าไหมนี้มีหลายวิธีการ เช่น ระบายด้วยสีน้ำมัน แซลแลคฟิล์ม ตลอดจนถึงการใช้กากับน้ำยาไวแสงปิดกัน และเมื่อนำแผ่นฟิล์มไปวางทาบลงบนสิ่งที่พิมพ์ทั้งรูปทรง 3 มิติ หรือแผ่นเรียบที่มีพื้นผิว ไม่ขรุขระมาก เช่น กระดาษ ผ้า แก้ว พลาสติก โลหะ ไม้ ฯลฯ แล้ว หยอดสีลงบนแม่พิมพ์ใช้ยางปาด(Squeegee) ที่มีผิวหน้าตัดเรียบปาดดันสีให้ผ่านแม่พิมพ์ ทะลุออกไปติดบนพื้นรองรับ ซึ่งก็จะได้ภาพพิมพ์ตามที่ต้องการ การพิมพ์ด้วยระบบ ซิลค์สกรีน มีบทบาทกับภาชนะบรรจุภัณฑ์เป็นอย่างมาก เพราะเป็นวิธีเดียว ที่จะพิมพ์บนวัสดุหรือภาชนะผิวโค้ง เช่น ขวดแก้ว ขวดพลาสติก กระจ่างโลหะที่ผ่านการขึ้นรูปแล้ว จากการพิมพ์ระบบต่างๆที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าเทคนิคและระบบการพิมพ์ที่นำมาใช้ พิมพ์บนบรรจุภัณฑ์มากมายหลายกรรมวิธี และมีใช้ว่าจะมีแต่กรรมวิธีที่กล่าวมาแล้วเท่านั้นระบบการพิมพ์ในปัจจุบันนับว่ามี

การพัฒนา ก้าวหน้าไปมาก ระบบการพิมพ์ต่างๆถูกคิดค้นมามากมาย แต่ถึงอย่างไรก็ เป็นการแตกยอดออกไปในกระบวนการพิมพ์ 4 ประการ เช่น การพิมพ์ระบบอิงค์เจ็ท เป็นการพิมพ์ด้วยการยิงหมึกออกมาเป็นจุดประกอบเป็นตัวอักษรและข้อความต่อเนื่องบน บรรจุภัณฑ์ ก็ พัฒนาขึ้นมาแทนการพิมพ์แบบ Stencil และ Silk screen การพิมพ์ระบบแพด(Pad transfer printing) ก็เป็นการประสานหลักการ ระหว่างการพิมพ์ระบบ ออฟเซต ซิลค์สกรีนและ เฟล็กโซ เพื่อให้พิมพ์บนวัสดุที่มีพื้นผิวต่างระดับกันได้ เป็นต้น (www.agro.ac.th)

2.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาวิจัยพบว่า การออกแบบบรรจุภัณฑ์เป็นปัจจัยสำคัญที่นักการตลาด คำนึงถึงการออกแบบหีบห่อ หรือบรรจุภัณฑ์ที่สวยงามและสร้างสรรค์มีส่วนอย่างมากในการ ตัดสินใจซื้อสินค้าของผู้บริโภค ทามกลางภาวะที่สินค้าในตลาดมีการแข่งขันกันสูงนอกจาก ผู้ผลิตสินค้าจะแข่งขันกันทางด้านคุณภาพแล้ว การออกแบบบรรจุภัณฑ์ยังเป็นกลยุทธ์ที่ควรให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพื่อเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง ในการนำเสนอผลิตภัณฑ์ที่แตกต่างจาก ชุมชนอื่น ๆ

ประชิด ทิณบุตร (2531 : 23) กล่าวถึงความสำคัญและบทบาทของบรรจุภัณฑ์ในการ ทำหน้าที่ทางการตลาดไว้ 5 ประการคือ

1. เพื่อบรรจุและคุ้มครอง ป้องกันสินค้า บรรจุภัณฑ์ที่ดีนั้นต้องได้รับการออกแบบ ให้สามารถคุ้มครองสินค้าจากความเสียหาย เนื่องจากการขนส่ง การป้องกันการเน่าเสีย และความสะดวกในการเก็บรักษา

2. การบ่งชี้ผลิตภัณฑ์ บรรจุภัณฑ์ต้องแสดงให้เห็นตัวผลิตภัณฑ์ในทันที โดยใช่ชื่อการค้า เครื่องหมายการค้า ชื่อผู้ผลิต ลักษณะและประเภทของสินค้า เพื่อความสะดวกของผู้บริโภค เช่น ตัวอักษรต้อง มีขนาดเหมาะสม อ่านง่าย สีที่ใช่ก็ควร โดดเด่น ง่ายแก่การจดจำ

3. การอำนวยความสะดวก การออกแบบบรรจุภัณฑ์นั้นต้องเอื้ออำนวยต่อความสะดวกในการขนส่ง การเก็บรักษา ต้องมีความความแข็งแรง สามารถวางทับซ้อนกันได้ บรรจุภัณฑ์จึงต้องมีรูปทรงที่ลงตัวเพื่อความสะดวกในการนำไปใส่สอยตามหน้าที่ ผู้ออกแบบจึงต้องออกแบบให้มีความเหมาะสมกับพฤติกรรม และสรีระ

ร่างกายของมนุษย์ เช่น มีขนาดเหมาะสมมือ สะดวกในการจับ

4. สามารถดึงดูดความสนใจของผู้บริโภคได้ การที่บรรจุภัณฑ์จะดึงดูดความสนใจของผู้บริโภคได้นั้น ย่อมเป็นผลมาจากองค์ประกอบหลายอย่าง อาทิ ขนาด รูปร่าง รูปทรง สี วัสดุ ขอบความตัวอักษรบอกวิธีใช้ ฯลฯ หรืออาจกล่าวได้ว่า สิ่งที่ปรากฏเป็นบรรจุภัณฑ์ทั้งหมดคือสิ่งที่จะนำมาซึ่งความสนใจของผู้บริโภค

5. ต้นทุนทางเศรษฐกิจ บรรจุภัณฑ์มีบทบาทและหน้าที่เป็นองค์ประกอบรวมในการกำหนดราคา เพราะถือว่าเป็นต้นทุนการผลิต การโฆษณาและทรัพยากรต่าง ๆ ควรคำนึงถึงปัจจัยอื่น ๆ ด้วย เช่น ราคา

ของวัสดุบรรจุภัณฑ์ ราคาของการเก็บรักษาและการขนส่ง ราคาของเครื่องมือเครื่องจักรในการผลิต ราคาของการโฆษณาที่เกี่ยวข้องของ

วิมล จิโรจพันธุ์ และคณะ (2538 : 111) ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการออกแบบ บรรจุภัณฑ์ทวา การออกแบบบรรจุภัณฑ์นั้นมีประโยชน์ต่อตัวสินค้าอยู่หลายประการ เช่น

1. เพื่อป้องกันผลิตภัณฑ์ในขณะที่ขนส่ง และรักษาคุณภาพของบรรจุภัณฑ์ให้คงสภาพเดิม ซึ่งปัจจัยดังกล่าวยังส่งผลต่อเนื่องในการกำหนดกลยุทธ์ราคา การส่งเสริมการขาย และการกำหนดคู่ทางการจำหน่าย

2. เพื่อประโยชน์ในการกำหนดโปรแกรมการส่งเสริมการขาย ซึ่งเป็นเครื่องมือในการสร้างความแตกต่างของผลิตภัณฑ์อย่างเห็นได้ชัดในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่บรรจุภัณฑ์เข้ามา มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงและพัฒนารูปแบบการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาบรรจุภัณฑ์เพียงเล็กน้อยช่วยทำให้ผลิตภัณฑ์เกาดูใหม่ขึ้น และแสดงว่ามีการพัฒนาผลิตภัณฑ์อยู่เสมอ

3. การจัดการเกี่ยวกับบรรจุภัณฑ์ยังช่วยเพิ่มกำไรได้อย่างไรโดยมีประสิทธิภาพ บรรจุภัณฑ์ที่มีลักษณะมีคุณค่า สวยงาม คงทน อาจทำให้ลูกค้าต้องจ่ายเงินค่าผลิตภัณฑ์เพิ่มมากขึ้น เพื่อคุณภาพทางจิตแก่ผู้ซื้อ นอกจากนี้การออกแบบอย่างดีอาจจะนำไปสู่ยอดขายประโยชน์อื่นใดด้วย ถือได้ว่าเป็นวิธีสร้างแรงจูงใจให้กับผู้บริโภค

นอกจากนั้น การออกแบบบรรจุภัณฑ์ยังใช้เป็นนโยบายและกลยุทธ์ทางการตลาดอย่างใดผล โดยมีการปรับปรุง ยืดหยุ่น และพัฒนาตามความเหมาะสม ได้แก่

1. การเปลี่ยนแปลงรูปร่างบรรจุภัณฑ์ อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงวัสดุที่ใช้ สี สัน ขนาด รูปร่าง ป้ายฉลาก เพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าผลิตภัณฑ์นั้นมีการพัฒนา

2. การปรับปรุงผลิตภัณฑ์สำหรับสายการผลิตให้มีรูปแบบเดียวกันทั้งหมด เป็นการผลิตเพื่อกระตุ้นความจำแก่ผู้บริโภค

3. การปรับแต่งบรรจุภัณฑ์เพื่อประโยชน์ใดใหม่ เมื่อลูกค้าใช้ผลิตภัณฑ์หมดแล้ว ภาชนะที่ใช้บรรจุผลิตภัณฑ์สามารถนำกลับมาปรับใช้ประโยชน์ได้

4. การรวมบรรจุภัณฑ์ จะเอาสินค้าที่สามารถใช้รวมกันได้บรรจุไว้ในหีบห่อเดียวกัน การผลิตมักเลือกวิธีการนี้ เมื่อมีโอกาสในการส่งเสริมการขายในเทศกาลต่าง ๆ

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ (2543 : 113) ได้กล่าวถึงหลักการของบรรจุภัณฑ์ว่า บรรจุภัณฑ์เป็นสิ่งแรกที่ทำให้ผู้บริโภครับรู้และเกิดความสนใจ บรรจุภัณฑ์สามารถสร้างความประทับใจให้กับลูกค้าและบริษัทได้ การบรรจุภัณฑ์ที่ดีจะช่วยให้เกิดความสะดวกต่อการใช้และลูกค้า เกิดความพึงพอใจมากขึ้น การออกแบบบรรจุภัณฑ์จึงต้องคำนึงถึงปัจจัยต่อไปนี้ (1) มีความสะดวกในการใช้งาน (2) ทำให้สินค้านั้นโดดเด่นมาวางบนชั้น (3) สวยงามถูกใจผู้ใช้ (4) สะดวกในการเก็บซ่อน (5) สามารถสะท้อนบุคลิกภาพของสินค้าได้ (6) สามารถปกป้องสินค้าได้ (7) เหมาะสมที่จะบรรจุสินค้าหรือไม่ (8) สามารถนำมาใช้ส่งเสริมด้านการตลาดได้ (9) สามารถบอกถึงวิธีใช้สินค้าได้ (10) สามารถดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมได้หรือไม่

ศุกร เสรีรัตน์ และสิริวรรณ เสรีรัตน์ (2539 : 37) ได้กล่าวถึงลักษณะของการบรรจุ หีบห่อไว้ 3 ลักษณะ คือ (1) การบรรจุหีบห่อชั้นแรก หมายถึง สิ่งที่ห่อหุ้มตัวสินค้าที่อยู่ชั้นในสุด โดยทำหน้าที่รักษาและป้องกันสินค้ามิให้เสียหาย (2) การบรรจุหีบห่อชั้นที่สอง หมายถึง สิ่งที่ ห่อหุ้ม หีบห่อชั้นแรก โดยทำหน้าที่รักษาและป้องกันสินค้ามิให้เสียหาย รวมทั้งทำหน้าที่ดึงดูดความสนใจผู้บริโภค (3) การบรรจุหีบห่อเพื่อขนส่ง หมายถึง การบรรจุหีบห่อโดยมีวัตถุประสงค์ให้ทำหน้าที่เก็บรักษาและขนส่งสินค้า

เสรี วงษ์มณฑา (2542 : 112-113) กล่าวถึงความสำคัญของการออกแบบบรรจุภัณฑ์ว่า บรรจุภัณฑ์เป็นด่านแรกที่ผู้บริโภคเกิดการรับรู้ และพึงพอใจผลิตภัณฑ์ ดังนั้นผลิตภัณฑ์และ รูปแบบของบรรจุภัณฑ์จึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ โดยทั่วไปแล้วองค์ประกอบของ บรรจุภัณฑ์มีส่วนประกอบอยู่ 5 อย่างด้วยกัน คือ

1. ภาชนะบรรจุ (Pack) อาจเป็นหลอดแก้ว กลอง ดุง กระจง ขวด พลาสติก กระดาษ เหล็ก ไม้ เป็นต้น
2. ฉลาก (Label) คือ สิ่งที่ผนึกอยู่ที่ขวด กลอง หรือพิมพ์ลงไปในพื้นผิวของบรรจุภัณฑ์
3. ยี่ห้อ (Brand Name) คือ สิ่งที่เรียกสินค้ากันทั่วไป ส่วนใหญ่เป็นชื่อสินค้าจาก ต่างประเทศ
4. เครื่องหมายการค้าที่โฆษณา (Logo) คือ ภาพกราฟิกที่ออกแบบให้ตรงกับบุคลิกของสินค้า
5. ใบบอกวิธีการใช้สินค้า (Literature) คือเอกสารที่โฆษณาวิธีใช้คุณลักษณะ หรือคู่มือการใช้สินค้า

การให้ความสำคัญกับบรรจุภัณฑ์ของสินค้า สามารถส่งผลต่อกลยุทธ์ทางการตลาดได้อย่างชัดเจน โดยมีหลักในการพิจารณา ดังนี้

1. บรรจุภัณฑ์นั้นเหมาะสมที่จะบรรจุสินค้าหรือไม่ เช่น สินค้าที่เป็นครีมจะใส่หลอด หรือขวดสินค้าที่เป็นของเหลวจะใส่ขวดหรือกลอง
2. สินค้าเมื่อวางบนชั้นแล้วดูเปรียบหรือไม่ เช่น รูปทรงโดดเด่น แตกต่างจากสินค้า ข้างเคียงอย่างไร
3. สินค้าเมื่อนำมาใช้แล้วเก็บสะดวกหรือไม่ เช่น มันฝรั่งทอดกับบรรจุภัณฑ์ที่มีฝาปิด ภาชนะรับประทานไม่หมดก็ปิดฝาเก็บไว้ได้
4. บรรจุภัณฑ์นั้นสวยงามหรือไม่ สินค้านั้นเตะตา ชวนมอง สะดุดตา เห็นแล้วเรียกทรงความสนใจ สีสันสดใส
5. เชิญชวนให้ใช้หรือไม่ อาจเกิดจากคู่มือสินค้า รูปทรงของบรรจุภัณฑ์ วัสดุ องค์ประกอบของบรรจุภัณฑ์
6. บรรจุภัณฑ์สามารถสะท้อนบุคลิกภาพของสินค้าได้หรือไม่ เช่น สีจัดเกินไป เบี้ยว เกินไป เข้มเกินไป
7. บรรจุภัณฑ์สามารถปกป้องสินค้าได้หรือไม่ เช่น สินค้าเคมีซึ่งถูกแสงแดดไม่ได้จึงควรใช้ขวดสีชา สินค้าที่แตกหักง่ายจะต้องมีวัสดุบุรองรับอยู่ภายใน

8. บรรจุกัณฐะนั้นมีความสะดวกต่อการใช้งานหรือไม่ เช่น การเปิดใช้ การหีบยก การหิ้ว การเก็บรักษา

9. บรรจุกัณฐะที่เลือกนั้นสามารถทำกำไรมากขึ้นได้หรือไม่เราสามารถจะออกแบบ บรรจุกัณฐะที่ต้นทุนต่ำลงได้หรือไม่

10. บรรจุกัณฐะนั้นสามารถนำมาส่งเสริมการตลาดได้หรือไม่ เช่น เป็นบรรจุกัณฐะที่สามารถนำมาส่งเสริมด้านการตลาดโดยออกแบบให้ผู้บริโภคสามารถนำบรรจุกัณฐะไปใช้ประโยชน์อื่น ๆ ได้หรือไม่หลังจากสินค้าหมดแล้ว

11. สามารถดูแลรักษาสีเงาเคลือบได้หรือไม่ โลกปัจจุบันนิยมเรื่องการนำวัสดุที่ใช่แล้วนำกลับมาใช้ใหม่ ฉะนั้นสินค้าที่อยู่ในข่ายผลิตภัณฑ์สีเขียวทำให้สภาพพจนที่ดีแก่ตัวสินค้า

จากแนวคิดด้านการตลาดของบรรจุกัณฐะที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าการพัฒนารูปแบบของ บรรจุกัณฐะมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อประสิทธิภาพทางการตลาด การออกแบบบรรจุกัณฐะที่ดี ย่อมมีปัจจัยเกี่ยวข้องของหลายประการ ฉะนั้นการผสมผสานความรู้ทั้งหมดที่กล่าวมาขอมเป็น แนวทางในการออกแบบบรรจุกัณฐะของชุมชนได้เป็นอย่างดี